

Українське студентство в Чехії: політики залучення, інтеграції та мотивація і плани студентства

Проект: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу

Фінансування: Міжнародний Вишеградський Фонд та Королівство Нідерланди

Організація-розпорядник коштів: Інститут державних справ (Польща)

Автори: Яна Леонт'єва, Людмила Копецька (Академія наук Чехії)

Концепція проекту та методологія дослідження: Єгор Стадний, Олександра Слободян, Анастасія Фітісова, Марія Куделя (CEDOS)

Рецензування: Марія Куделя (CEDOS)

Зміст

Список абревіатур

Короткі висновки

Політики

Вступ

Основні факти й цифри про українську міграцію до Чехії

Юридичні та інституційні умови для іноземних студентів

Міграційна політика та доступ до освіти для іноземних студентів

Стратегії рекрутингу та просування

Узгодженість політик

Українські студенти та випускники: кількість, профіль, плани

Портрет українських студентів та випускників у Чехії

Мотивація вчитися за кордоном

Потенціал людського капіталу українських випускників та студентів

Можливості після завершення навчання

Узгодженість даних

Рекомендації для державної політики

Список літератури

Додаток 1. Методологія дослідження

Додаток 2. Гайди глибинних інтерв'ю

Додаток 3. Анкети для збору статистичних даних

Додаток 4. Анкета для онлайн-опитування

Список аббревіатур

ЄС	Європейський Союз
ІМПП	Інститут мовної та професійної підготовки (Карлів університет)
МОМС	Міністерство освіти, молоді та спорту
МЗС	Міністерство закордонних справ
МВС	Міністерство внутрішніх справ
ЧСУ	Чеське статистичне управління

Короткі висновки

- Цей звіт описує законодавчі та інституційні особливості в Чехії, що стосуються студентської міграції загалом, а також розкриває головні характеристики та стратегії українських студентів.
- Вторинний аналіз доступних документів, статистики й літератури поєднано з аналізом якісних та кількісних даних, зібраних під час реалізації проекту: 16 глибоких інтерв'ю зі стейкхолдерами, залученими в процес, а також онлайн-опитування 259 українських студентів та 48 випускників чеських університетів. Дані про випускників зібрані радше як орієнтир.
- Українці представляють найбільшу групу іммігрантів у Чехії. Попри тенденцію до зростання, студентська міграція видається скоріше незначним елементом в українській міграції до країни: зі 120 тис. українських громадян, зареєстрованих у Чехії, лише трохи більше 3 тис. вчилися у чеських університетах станом на 2017 рік.
- Враховуючи наявні та нові фактори, що підштовхують до виїзду з України, та фактори, що підштовхують до міграції в Чехію, у поєднанні з обмеженими альтернативними стратегіями, слід очікувати, що явище української міграції стане важливим у наступні десятиліття. Попри тенденцію до зростання, це явище поки що не отримало заслуженої уваги від дослідників.
- Українці становлять близько 7% усіх іноземних студентів (переважаючи словаків та росіян). Більше двох третин українських студентів вчать в державних університетах, і серед них більшість не платять за навчання, оскільки відвідують програми вивчення чеської мови.
- Частка українських студентів у приватних університетах і студентів, які відвідують програми вивчення іноземної мови, дещо зростає. Проте можливість безкоштовної освіти чеською мовою — один із найбільш привабливих факторів для міграції: 59% респондентів назвали його головною причиною переїзду на навчання в Чехію.
- Жоден зі стратегічних документів з питань освіти чи міграційної політики в Чехії не визначає пріоритети щодо певних країн або типів іноземних студентів, а підхід «знизу вгору» визначає поточні потреби.
- Більшість чеських університетів не мають спеціальної стратегії рекрутингу українських студентів, але вони визнають потенціал міграції українських студентів (схожа система освіти, достатні знання абітурієнтів, плавна інтеграція через мовну та культурну схожість) і в

основному повідомляють про позитивний досвід з українськими студентами.

- Українські студенти, які вчать чеську мову в державних університетах, розглядаються як чеські студенти не лише з точки зору доступу до освіти й пов'язаних послуг, а й у статистиці. Дані про українських студентів обмежені, а даних про випускників практично немає.
- Українські студенти мають просунуті навички чеської мови, але значна частина з них покладається на спілкування зі співвітчизниками та іншими іноземцями, але не з чехами.
- Про перехід випускників-українців з освіти до ринку праці в Чехії статистики немає. Згідно з опитуванням, українські студенти економічно активні вже під час навчання: 67% студентів працювали на час проведення опитування, і 13% із них працювали раніше під час навчання.
- Українські студенти вкорінюються в Чехії. Не всі респонденти змогли висловити свої плани на майбутнє, але схильність до того, щоби залишитися в країні навчання, здається сильною: 36% студентів не визначилися зі своїм майбутнім, 37% планують залишитися в Чехії і 19% планують переїжджати далі, переважно у межах ЄС. Тривалість перебування в Чехії видається сильно пов'язаною з наміром залишитися в країні: після 5 і більше років навчання майже половина опитаних студентів планують залишитися в країні після випуску. Лише менше однієї десятої (8%) серед опитаних студентів планують повернутися до України, а серед тих, хто навчається більше 5 років, така схильність іще менша.
- Ті, хто планує лишитися в Чехії після випуску з університету, та випускники, які вже залишилися, відзначили у якості головних причин залишитися в країні кращі умови життя в Чехії, вищі заробітні плати та кращі можливості працевлаштування у їхній професійній сфері.
- Вільний доступ студентів та випускників до ринку праці в Чехії — важлива перевага, проте легальний статус випускників, країни походження яких не належать до ЄС, залишається невизначеним.
- Зростання інтересу до іноземних студентів (включно зі студентами з України) в університетах Чехії — наслідок не лише соціально-економічного розвитку та браку чеських студентів. Важливість інтернаціоналізації у вищій освіті визнана на стратегічному рівні. Та, як видається, публічні й політичні дебати про переваги

студентської міграції (у тому числі й з України) та людський потенціал випускників-іноземців перебувають на початковій стадії.

Політики

Вступ

У сучасному світі знання принаймні однієї іноземної мови вважається необхідною умовою на міжнародному ринку праці, де висока конкуренція. Для будівництва успішної кар'єри часто необхідними, окрім мовних навичок, також є досвід міжкультурних комунікацій та здатність розуміти глобальні зв'язки. Міжнародна освіта здається гарним способом отримати такі цінні навички та досвід. Закордонний диплом сприймається як престиж та важливий засіб для здобуття високого соціально-економічного статусу в країнах походження. У країнах, що приймають, іноземних студентів часто розглядають як висококваліфікованих іммігрантів. Університети, мовні школи й інші освітні інституції по всьому світу просувають свої послуги, освітні програми та конкурують за міжнародних студентів. Мати велику частку таких студентів — питання престижу, і багато університетів не англійськомовного спрямування докладають зусиль для розвитку більшої кількості курсів і програм англійською мовою, аби конкурувати на глобальному освітньому ринку з такими ключовими країнами, як США, Великобританія та Австралія.

Умови в'їзду до країни, доступу до освіти та перебування в країні після закінчення навчання відрізняються між країнами. Політики та громадськість часто вважають студентську міграцію менш проблематичною, тому імміграційні закони зазвичай більш сприятливі для цих іммігрантів — частково тому, що їхнє перебування вважають тимчасовим. Міграцію студентів часто розглядають як проблему «відтоку мізків» для країн, звідки вони їдуть, а дискусії про міграційні прагнення та стратегії студентів після випуску дуже інтенсивні у всьому світі, оскільки іноземних випускників вважають частиною глобальної мобільної еліти, за яку конкурують багато країн.

Останні події вказують на те, що Чехія поступово стає дуже привабливим місцем для іноземних студентів, особливо для словаків і студентів зі Східної Європи та Центральної Азії. Дедалі більший інтерес іноземних студентів до чеських університетів часто пов'язаний із соціально-демографічним розвитком, що призводить до браку чеських студентів. Але демографічна ситуація — очевидно, не єдина причина, і потреба інтернаціоналізації вищої освіти нині визнана на стратегічному рівні.

Міграцію студентів по всьому світу розглядали та описували багато вчених, політиків, а також державних та неурядових організацій. Хоча в чеському контексті, попри дедалі більшу кількість іноземних студентів, цей

тип міграції ще не отримав заслуженої уваги від учених. Іноземних студентів часто включають у дослідження різних груп мігрантів (переважно з країн, що не входять до ЄС) або у великі дослідження студентів та випускників (але в цьому випадку часто не орієнтуються на національності). Є кілька релевантних досліджень про студентську міграцію до Чехії та процес адаптації молодих іммігрантів до приймаючої країни й нової освітньої системи. Більшість із цих досліджень — бакалаврські, магістерські, докторські дисертації, написані самими іноземними студентами і в основному присвячені міграції студентів з Білорусі, Казахстану й Росії. Попри наявність наукових публікацій, присвячених міграції українців до Чехії, студентська міграція з України залишається недостатньо дослідженою та описаною.

Цей звіт має на меті заповнити цю нестачу. Його мета — не лише описати законодавчі та інституційні особливості Чехії у сфері студентської міграції загалом, але й дослідити головні характеристики та стратегії українських студентів. У звіті викладений вторинний аналіз доступних документів та літератури, а також якісних і кількісних даних, зібраних під час реалізації проекту. Було проведено коротке опитування українських студентів і випускників, а також кілька глибоких інтерв'ю з іншими релевантними стейкхолдерами, залученими в процес. Проект та дослідження мають скоріше розвідницький характер, оскільки тема є відносно новою. Цим звітом ми сподіваємося відкрити дискусію про роль і потенціал міграції українських студентів до Чехії.

Основні факти й цифри про українську міграцію до Чехії

Географічну, культурну та історичну близькість між Україною та Чехією часто називають основними факторами, що пояснюють довгу історію української міграції до Чехії і те, що нині українці — найбільша група серед імігрантів. Соціально-економічна ситуація останніх років в Україні й особливо окупація Криму та тривалий воєнний конфлікт з Росією, очевидно, створюють додаткові фактори впливу для багатьох українців.

Кількість українських громадян у Чехії стрімко зростає протягом останньої чверті століття. З менш ніж 10 000 на початку 1990-х офіційна кількість українських громадян, які мешкають нині¹ в Чехії, зростає до 120 431 особи. Українці становлять близько 22% від усіх імігрантів і близько 40% імігрантів із країн, що не входять до ЄС. Сьогоднішня кількість українців, зареєстрованих у Чехії, дещо менша у порівнянні з 2008 роком, коли цей показник був максимальним (ЧСУ 2018; МВС 2018).

Окрім офіційної статистики про громадян України, які проживають на території Чехії, було б корисно поглянути на кількість імігрантів, які мають чеське громадянство. Протягом останніх 25 років громадянами Чехії стали більше 11 тисяч українців: у період з 1993 до 2017 року було отримано 11 204 громадянства (ЧСУ, 2018). Хоча попередні дослідження² свідчать, що багато українців не подавалися на отримання чеського громадянства через те, що не хотіли втрачати українське, тенденція до натуралізації українських імігрантів значно зростає в останні роки внаслідок впровадження нового закону про громадянство, що надає можливість подвійного громадянства³.

Зміна підходу до працевлаштування нових некваліфікованих імігрантів у Чехії після закінчення економічної кризи (обмеження дозволів на працевлаштування для некваліфікованих імігрантів та регулювання подачі заяв на візу через систему VisaPoint) призвела до незначного зменшення та застою української іміграції до Чехії⁴. Імігранти, які проживали в країні більше 5 років, мали право подати заявку на отримання дозволу на постійне проживання. Через жорстку політику щодо новоприбулих, які отримали статус проживання, очевидно, цю стратегію сприймали як позитивну навіть ті українські імігранти, які спочатку не мали планів залишатися (оскільки їхні шанси на повторну міграцію стали досить невизначеними). У результаті відбулося значне збільшення частки власників дозволів на постійне проживання серед

¹ Станом на кінець березня 2018 року.

² Leontiyeva and Nečasová 2009.

³ Закон № 186/2013, вступив в силу з 01.01.2014.

⁴ Leontiyeva 2016.

українців: у 2000 вони становили не менше $\frac{1}{6}$ всіх українських мігрантів у Чехії, а до кінця 2017 — майже 70% (ЧСУ, 2018).

Українська міграція до Чехії досить молода. Майже дев'ять із десяти (85%) українців, які проживають у Чехії, — працездатного віку (15-59 років), частка старших мігрантів (від 60 років) незначна, менше 5%, а молодші за 15 років становлять 11% від усіх офіційно зареєстрованих мігрантів-українців у країні (ЧСУ, 2018). З 1990-х частка жінок серед українських мігрантів коливається в районі 40%, з незначним зростанням протягом останніх кількох років. У 2018 році цей показник сягав близько 47%. Більше половини українців, офіційно зареєстрованих у Чехії, живуть у Празі (43%) і Середньочеському краю (15%) (МВС, 2018).

Сучасна українська міграція має економічний характер. Українські громадяни мають один із найвищих показників зайнятості серед усіх громадян країн третього світу: близько 70% зареєстрованих у Чехії українців — економічно активні. За підрахунками, наприкінці 2016 року в Чехії був 76 721 економічно активний українець, при чому приблизно третина (29%) економічно активних українців у Чехії — самозайняті, а дві третини (71%) працюють за регулярним контрактом.

Більшість українців працюють на вторинному ринку праці. Остання статистика, доступна наприкінці 2011 року, показує, що більше половини зайнятих українців (52%) мають елементарні професії (ISCO 9), тоді як 41% мають напівкваліфіковані професії (ISCO 4—8, найчастіше — ремісничі та пов'язані з торгівлею професії), а 7% — управлінські, професійні та кваліфіковані види професій (ISCO 1—3). Українці найчастіше працюють у сфері будівництва (44%), обробної промисловості (21%), оптовій та роздрібній торгівлі (8%), транспорті, зв'язку, працівниками на складі (6%). Структура зайнятості серед осілих громадян України, які мають вільний доступ до ринку праці (більшість із них мають дозвіл на проживання), була доволі стабільною протягом 2004-2011 років, незалежно від економічного розвитку. Хоча за цей самий період працевлаштування українців, що регулюється державою (через дозволи на працевлаштування), зазнало значних змін: під час економічного буму спостерігався швидкий ріст (особливо в елементарних професіях), тоді як лише через два роки після 2009-го кількість власників дозволу на роботу значно знизилася — з 49 тис. до менше 23 тис. (ЧСУ, 2018).

Згідно з кваліфікованими оцінками, зібраними бюро праці, до кінця 2016 року в Чехії було 54 571 українців зі статусом працівника, серед яких 47% були жінками, а 77% мали вільний доступ до ринку праці (ЧСУ, 2018). Попередні дані в середині 2017 року свідчать про незначне зростання

кількості зайнятих українців, особливо чоловіків та власників карток працівників: до кінця червня 2017 року в Чехії офіційно працювали 69 877 українців, з них 43% були жінками, а 69% мали вільний доступ до ринку праці⁵. Нещодавня незначна зростаюча тенденція працевлаштування українських іммігрантів може бути пов'язана з успіхом спеціальних урядових проектів, орієнтованих на громадян України. Перший із них називається «Спеціальні процедури для висококваліфікованих працівників з України»⁶. Від його запуску в листопаді 2015 року і до середини вересня 2017 року цей проект, що був розроблений для пришвидшення візових процедур для українських іммігрантів, які працюють у висококваліфікованих професіях, перелічених у основних групах ISCO 1—3, приніс лише 680 заявників. Другий проект під назвою «Спеціальний процедурний режим для кваліфікованих працівників з України»⁷ розпочався наприкінці липня 2016 року та був призначений для українських кваліфікованих працівників, які працюють у широкому спектрі напівкваліфікованих професій, перелічених у основних групах ISCO 4—8, із особливим акцентом на технічних спеціальностях у сфері виробництва, послуг, а також у державному секторі.

Через півроку після запуску проекту помітно, що його набагато більше використовують українські іммігранти та їхні роботодавці: до середини вересня 2017 року він мав 10 170 успішних заявників. У відповідь на дедалі більший попит з боку чеських роботодавців⁸ початкова річна квота, встановлена на рівні 10 000 заявників, була подвоєна наприкінці січня 2018 року.

Хоча спеціальних проактивних проектів для некваліфікованих українських робітників немає, значна кількість українців приїжджає до Чехії для робіт, які часто називають «3Ds» (англ. *dirty, dangerous and demanding* — брудні, небезпечні та вимогливі). Згідно з даними Інформаційної системи про середню заробітну плату Міністерства праці та соціальної політики, середня сума місячної заробітної плати українських працівників у Чехії становила 22,2 тис. чеських крон, що є найнижчою заробітною платою серед 5 найбільших груп трудових мігрантів і на 23% менше, ніж середня заробітна плата в країні (ЧСУ, 2018). Попри брак достовірних оцінок, нерегулярність української міграції в Чехію часто обговорюють дослідники та експерти з питань міграції, особливо у зв'язку з експлуататорською

⁵ Попередні дані за 2017 рік представили працівники Міністерства охорони здоров'я України на регіональних платформах консультування для інтеграції у Празі 14 листопада 2017 року.

⁶ <http://www.czechinvest.org/projekt-ukrajina>

⁷ <http://www.czechinvest.org/rezim-ukrajina>

⁸ Зростання потенціалу проекту підтримала Чеська торгова палата:

https://www.komora.cz/tiskova_zprava/vlada-vyslysel-vyzvu-hospodarske-komory-schvalila-navyseni-kvot-rezim-ukrajina/

практикою етнічних посередників⁹, а також недавньою практикою нерегулярного працевлаштування через польські візи¹⁰.

Кількість власників дозволів на постійне проживання особливо зростає з 2008 року, коли в Чехії запровадили жорстку політику щодо трудових мігрантів, які будуть прибувати. Таблиця 1 ілюструє статистику за типами і метою отриманих українськими громадянами дозволів на проживання в Чехії¹¹.

Таблиця 1. Українські громадяни в Чехії за типом дозволу на проживання та метою проживання, 2011-2017

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Дозвіл на постійне проживання	50 130	57 683	68 547	73 923	77 492	81 106
Статус біженця	89	93	101	232	405	395
Довгострокове проживання (за метою перебування)	68 802	54 866	36 591	30 233	28 122	28 744
Гуманітарні та інші	-	-	-	1 967	2 223	2 300
Возз'єднання сім'ї	-	-	-	6 643	6 934	7 833
Навчання	-	-	-	1 743	2 188	2 611
Працевлаштування та бізнес	-	-	-	19 880	16 777	16 000
Всього	119 021	112 642	105 239	104 388	106 019	110 245

Джерело: МВС 2018, ЧСУ 2018, власні розрахунки

З короткого огляду даних, наведених у Таблиці 1, можна зробити кілька висновків: а) кількість українців, які мають дозвіл на довгострокове проживання з метою навчання, зростає, б) міграція студентів до Чехії ще досить незначна, оскільки українці зі студентською візою чи дозволом на проживання становлять менше 3% від усіх українських громадян у країні.

Звичайно, українці, які навчаються в чеських університетах, можуть мати й інший вид дозволу на проживання — наприклад, вони могли би мати дозвіл на постійне проживання або могли би залишатися в країні з причини возз'єднання сім'ї. Тому для визначення ролі студентської міграції з України до Чехії більш доречно зважати на статистику від чеських університетів та Міністерства освіти, молоді та спорту (далі —МОМС). Згідно зі щорічними даними, які публікує МОМС, число студентів з України

⁹ Čermakova and Nekorjak 2009; Drbohlav ed. 2009

¹⁰ Trčka et al 2017.

¹¹ Під час інтерпретації цих цифр слід пам'ятати, що в таблиці наведені загальні дані по роках і що повернення іммігрантів із дозволом на постійне проживання може бути недооцінене (дозвіл надають на 10 років і продовжують більш-менш автоматично).

значно зросло з початку тисячоліття: з менш ніж 300 у 2000/2001 навчальному році до більш ніж 3000 у 2017/2018. На сьогодні у чеських університетах навчаються 3082 українці, серед яких 2662 навчається на денній формі на бакалаврських та магістерських програмах. Шість із десяти серед українського студентства — жінки (МОМС, 2018; ЧСУ, 2018).

Українці становлять близько 7% усіх іноземних студентів (переважають словаки та росіяни, які становлять 51% та 14% відповідно). Більше двох третин українських студентів навчаються в державних університетах, і переважна більшість із них (95% українців, які навчаються в державних університетах) не платять за навчання, оскільки вони відвідують програми вивчення чеської мови. Окрім словаків (які переважно не платять за навчання), українські студенти в чеських університетах становлять найнижчу частку серед іноземних студентів, які оплачують навчання (4%)¹². У Таблиці 2 наведено дані про українських студентів на денній формі навчання у провідних державних і приватних університетах у 2017/2018 навчальному році.

Таблиця 2. Українські студенти, які навчалися на денній формі в університетах Чехії у 2017/2018 навчальному році

Назва університету	Бакалаврська програма	Магістерська програма а об'єднаного циклу	Магістерська програма	Докторантура	Усього
Усі державні університети	1500	146	428	143	2217
<i>Включно з провідними університетами*:</i>					
Карлів університет, Прага	137	120	68	51	376
Вища школа економіки, Прага	208	0	92	4	304
Чеський університет природничих наук, Прага	245	0	52	2	299
Чеський технічний університет, Прага	223	0	49	12	284
Технічний університет Брно	124	0	39	8	171

¹² Фактично, білоруські студенти — єдина група, яка має таку ж частку тих, хто платить за своє навчання. Порівняймо цей самий показник серед студентів із інших країн, що не належать до ЄС: Росія (6%), Казахстан (7%), В'єтнам (22%), Індія (69%), Ізраїль (89%), Гана (51%), США (56%).

Університет Масарика, Брно	69	15	33	9	126
Університет сільського й лісового господарства ім. Менделя, Брно	80	0	8	0	88
Західночеський університет у Плезні	58	2	11	2	73
Хіміко-технологічний університет, Прага	45	0	15	10	70
Університет Південної Чехії, Чеське Будейовице	43	0	7	12	62
Технічний університет, Ліберець	42	0	13	1	56
Університет Палацького, Оломоуць	35	3	11	14	63
Університет Пардубіце	38	0	6	6	50
Усі приватні університети	448	0	140	2	590
Включно з провідними університетами*:					
Університет фінансів та адміністрування, Прага	94	0	57	1	152
Метропольний університет, Прага	70	0	20	1	91
Інститут готельного бізнесу, Прага	52	0	15	0	67
Вища школа бізнесу в Празі	33	0	13	0	46
Усього	1948	146	568	145	2807

Джерело: МОМС 2018, власні розрахунки

*Тут перераховані провідні державні та приватні університети, у яких вчаться щонайменше 50 українських студентів.

На жаль, немає достовірної статистики про галузі навчання українських студентів у Чехії. ЧСУ опублікувало щорічні дані, надані МОМС, про студентів за галузями навчання, але ці дані лише для загальної групи іноземних студентів¹³. Хоча ці дані не деталізовані й можуть слугувати лише для орієнтації¹⁴, здається, що іноземні студенти більше за чеських

¹³ Таблиця, надана ЧСУ для 2016/2017 н.р., доступна за посиланням:

https://www.czso.cz/documents/10180/67293687/29002717_t4-13.pdf/5f687cb6-25be-471e-8f7b-f9a7d02b76f4?version=1.1.

¹⁴ Ключовий експерт МОМС, із яким ми контактували, Ing. Jan Hřaba, стверджував, що ці дані не дуже надійні, оскільки кодування в групах освітніх галузей здійснюється ретроспективно (після збору даних з університетів) і без перехресної перевірки, тому іноді це визначається лише на підставі назви навчальних програм.

зацікавлені в охороні здоров'я та фармацевтичних науках, природничих науках, бізнесі та адмініструванні.

МОМС також опублікувало й щорічну інформацію про українських випускників. Неможливо отримати точну оцінку щодо всіх українських випускників у Чехії, оскільки детальні дані стали доступні лише після 2000 року. Згідно з офіційними даними, майже 3 тисячі (2946) українських громадян випустилися з чеських університетів протягом 2001-2017 років, і 67% із них — жінки (МОМС 2018; ЧСУ 2018).

Юридичні та інституційні умови для іноземних студентів

Щоб розуміти потенціал українських студентів у Чехії як людського капіталу, важливо почати з аналізу інституційних умов, особливо міграції та інтеграції у зв'язку з політикою та практикою щодо іноземних студентів у цій країні загалом. Ця частина звіту узагальнює інформацію, зібрану за допомогою вторинного аналізу наявної літератури та офіційних документів, а також якісного дослідження основних учасників процесу. Для цілей проекту ми провели 16 глибинних інтерв'ю: з представниками 3 міністерств (освіти, внутрішніх справ та праці), Центру міжнародного співробітництва в освіті, Союзу асоціацій роботодавців та підприємців, Інституту мовного та професійного навчання Карлового університету та 10 інших чеських університетів.

Ми зібрали інформацію від 8 найбільших університетів у Празі та Брно: Карлів університет, Вища школа економіки в Празі, Чеський університет природничих наук, Чеський технічний університет, Хіміко-технологічний університет у Празі, Університет Масарика, Технічний університет Брно, Університет сільського й лісового господарства ім. Менделя, Брно. Дослідницька команда також зібрала інформацію з 2 приватних університетів¹⁵ Праги: Інститут готельного бізнесу в Празі та Університет фінансів та адміністрування. Вибір університетів для інтерв'ю спирався не лише на розмір самого університету, а й на кількість українських студентів, які зараз навчаються на денній програмі навчання. Як видно з Таблиці 2 (див. вище), глибинні інтерв'ю охопили більшість університетів, у яких загальна кількість українців — більше 50.

Аналіз у цій частині звіту орієнтований на останні події та очікувані зміни у політиці та практиці, пов'язаній із міграцією студентів. Тут обговорено узгодженість між міграцією, освітою та політикою ринку праці для іноземних студентів у двох ключових сферах: 1) відбір людського капіталу (орієнтований на стратегії просування, відбір цільових груп, політику та

¹⁵ Окрім інтерв'ю, представники Університету направили нам короткі відповіді на декілька дослідницьких питань.

практику прийому); 2) покращення потенціалу людського капіталу (орієнтоване на інтеграцію іноземних студентів та випускників, їхній перехід від освіти до ринку праці та плани на майбутнє в країні перебування).

Міграційна політика та доступ до освіти для іноземних студентів

У Чехії є 3 види закладів вищої освіти¹⁶: державні, державні спеціалізовані (англ. — *state*)¹⁷ та приватні. Згідно з Законом про вищу освіту¹⁸ (Закон №111/1998 з урахуванням змін), доступ до державної освіти є безкоштовним, а умови прийому іноземців для навчання такі ж, як і для чеських студентів. Цитований закон передбачає, що зобов'язання в рамках міжнародних угод, покладені на Чехію, повинні бути виконані¹⁹. Державні університети отримують підтримку від держави. Існує спеціальний фінансовий внесок для кожного студента, зарахованого до програм іноземною мовою (незалежно від національності студентів), і загальна кількість студентів також впливає на підтримку.

Для того, щоб розуміти роль іноземних студентів, важливо пролити світло на останні події у вищій освіті в країні. Декілька досліджень²⁰ показують, що динаміка кількісного розвитку вищої освіти Чехії у перше десятиліття була дуже швидкою. Різне збільшення кількості студентів університетів (з 200 тисяч у 2001 році до майже 400 тисяч у 2010 році) часто критикують як таке, що не відповідає ні економічній ситуації в країні, ні здатності вищої освіти адаптуватися до нових потреб студентів і ринку праці.

Це збільшення важко пояснити лише зростанням кількості приватних шкіл або припливом іноземних студентів, адже чеські студенти становили переважну більшість (96% у 2001 та 91% у 2010), і їхня кількість майже вдвічі зросла протягом згаданого періоду (ЧСУ 2018).

Koucký and Bartušek (2011) зазначили, що внаслідок демографічних змін майбутні когорти студентів будуть значно слабшими у другому десятилітті століття; вони попередили, що якщо кількість тих, хто буде зарахований, залишиться незмінною, їхня частка у 2015 році становитиме близько 90%

¹⁶ Ширша інформація англійською мовою доступна за посиланням:

https://www.studyin.cz/soubory/clanky/0021_publications/StudyIN-EduSystem-2017.pdf

¹⁷ Лише 2 такі університети: Поліцейська академія та Університет оборони.

¹⁸ Англійська версія:

http://www.msmt.cz/uploads/odbor_30/TF/Legislativa_a_metodicke_pokyny/Novela_2016/Zakon_o_vysokych_skolach_AJ.pdf

¹⁹ Включно з Директивою ЄС (2016/801) про умови в'їзду та перебування громадян третіх країн з метою проведення досліджень, навчання, підготовки кадрів, добровільної служби, мобільності або освітніх проектів та створення об'єднань:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L0801&from=EN>

²⁰ наприклад, Koucký and Bartušek 2011; Páleníčková and Jakubcová 2015.

відповідної вікової когорти. Тому ці автори (разом з іншими) виступають за значне зменшення кількості студентів і відстоюють потребу в глибоких структурних та інституційних реформах, спрямованих на попередження інфляції вищої освіти. Загальна кількість студентів фактично зменшується з 2010 року, і в 2017 вона зменшилася майже до 300 тисяч. Міграція словацьких студентів дещо сповільнилася (кількість зменшилася від близько 24 тисяч до близько 22 тисяч), але студенти з багатьох країн, що не належать до ЄС, особливо з Росії, України та Казахстану, дедалі більше цікавляться чеськими університетами, а їхня кількість подвоїлася з 2010 року (ЧСУ 2018).

З огляду на описане вище, зрозуміло, що чеські університети справді зацікавлені в іноземних студентах. Соціально-економічна ситуація в Україні робить фінансові питання навчання вирішальними для потенційних українських студентів. Отже, безкоштовний доступ до державної освіти чеською мовою, безумовно, є важливим фактором. Проте навіть у державних університетах, якщо не платити за навчання, все одно доводиться думати про покриття витрат на проживання в Чехії. З огляду на середню заробітну плату в Україні та курс гривні, фінансовий стан більшості українських студентів не високий. Взагалі студенти в Чехії не отримують стипендії лише внаслідок зарахування на навчання. Винятками є докторанти, які отримують щомісячну стипендію протягом стандартного періоду навчання (переважно 3-4 роки) незалежно від громадянства. Підтримку докторських стипендій надає університетам МОМС. Мінімальна щомісячна сума для студентів-докторантів у 2017 році становила близько 7500 чеських крон (трохи менше 300 євро), хоча деякі університети платять більші суми з власних бюджетів. Публічна дискусія щодо стипендій докторантам, які не могли конкурувати навіть із базовою заробітною платою в країні, призвела до того, що на початку 2018 року МОМС оголосило про збільшення цієї стипендії на 50%²¹.

Окрім докторських програм, існує лише декілька стипендійних програм для українських студентів, які хочуть вчитися в Чехії. Декілька стипендій надаються в рамках Програми сприяння іноземному розвитку. Ці стипендії надаються громадянам країн, що отримують допомогу з розвитку від Чехії, і вони спрямовані на а) навчання на бакалаврських, докторських програмах та магістерських програмах об'єднаного циклу чеською мовою (цьому передують 1 рік навчання чеської мови та підготовче навчання) та б) магістерські й докторські програми англійською мовою. Державні стипендії надаються лише на навчання зі стандартною

²¹ Прес-конференція МОМС в Чехії доступна за посиланням:
<http://www.msmt.cz/ministerstvo/novinar/msmt-navysi-prispevek-na-stipendia-doktorandu-o-50?lang=1>

тривалістю. Студенти отримують приблизно 540 євро щомісяця, і з цієї суми вони повинні покривати свої витрати на транспорт, проживання та житло. Ці стипендії надаються на підставі указу чеського уряду в рамках спеціального проекту МОМС та МЗС. Повідомлення про стипендію щорічно публікуються через посольства Чехії. Деякі дослідження²² обговорюють вплив стипендій цього типу на розвиток та ефективність у світли високої частки студентів, які не закінчують навчання та з високою ймовірністю не повертаються до країни походження.

Також українські студенти можуть податися на стипендії від Міжнародного Вишеградського фонду²³ та Південно-Моравського центру міжнародної мобільності²⁴. Певні можливості для студентської мобільності також надає програма «Еразмус+»²⁵, а деякі університети пропонують спеціальні стипендії для соціально вразливих та обдарованих студентів (здебільшого також доступні й для українських студентів).

Проведені нами інтерв'ю свідчать про те, що представники чеських університетів, здається, усвідомлюють фінансову слабкість українських студентів і часто сприяють їхньому працевлаштуванню. Цікавими прикладами цільових гуманітарних стипендій були програми, які оголосив Карлів університет²⁶ та Університет Палацького²⁷ у 2014 році. Програми передбачали підтримку декільком українським студентам через політичну ситуацію у країні. В інтерв'ю з представниками Чеського аграрного університету респонденти також згадали про стипендії студентам з України, що були надані після протестів на Майдані.

²² Jelinek, Dessieová, Náprstek 2004, Horký et al., 2011.

²³ Фонд підтримує короткотермінове навчання (до 4 семестрів) в межах магістерських програм та PhD, а також короткі дослідження при університетах Вишеградської групи, включно з Чехією. У 2018 році 5 магістрів та 5 PhD з України отримали стипендію фонду та провели до 4 семестрів у різних університетах Чехії або інститутах Академії наук Чехії. Сайт програми: <http://visegradfund.org/scholarships/visegrad-scholarship-program>

²⁴ Спеціалізована неприбуткова організація, що надає підтримку талановитим студентам та дослідникам, які працюють у Південно-Моравському регіоні Чеської Республіки. Ця стипендіальна програма підтримує іноземних студентів із країн, що не входять до ЄС, які зацікавлені в магістратурі або докторантурі в університетах Брно. Більше на сайті: <http://www.jcmm.cz/en/scholarship-for-foreign-university-students.html>

²⁵ «Еразмус+» має на меті фінансування навчальних візитів для студентів з усього світу. «Еразмус+» допомагає організувати обмін студентами та докторантськими програмами в рамках програм «Еразмус+» та між країнами-партнерами. Країни програми (наприклад, Чехія) мають право на всі активності програми «Еразмус+». Україна є сусідньою країною-партнером, тому можуть бути реалізовані деякі студентські обміни між Чехією та Україною.

²⁶ 17 студентів з України були нагороджені стипендією Вацлава Гавела у 2014 році у відповідь на ситуацію в країні: <https://www.cuni.cz/UK-5636.html>

²⁷ 7 українських докторантів отримали гуманітарну стипендію як підтримку витрат на проїзд, проживання та поселення протягом одного року їхніх досліджень на факультетах філософії, права та медицини в Університеті Палацького.

Університет прийняв близько 20 студентів на програми англійською мовою на зимовий семестр у 2014 році.

Тобто українські студенти не мають особливих процедур при отриманні стипендії. Крім того, вони кількісно обмежені в отриманні стипендій як представники соціально вразливих груп населення та за відмінні результати навчання, які надають різні університети. Також існують стипендії та можливість не платити за навчання на платних програмах з викладанням іноземною у державних університетах, а також у приватних. Пропозиції різняться від університету до університету, а повних даних немає. Загалом, дослідження доступних стипендійних програм показує, що лише невелика група українських студентів²⁸ могли отримати певну фінансову підтримку з будь-якого джерела.

Для того, щоб навчатись у Чехії, українським студентам необхідно отримати візу або дозвіл на проживання. Немає спеціального положення стосовно заявників, і, як правило, громадяни «третьої країни», які бажають приїхати до Чехії для вступного іспиту, повинні подати запит на короткострокову візу терміном дії до 90 днів (віза «С»). Великою перевагою українських студентів є безвізовий режим, що діє з червня 2017 року і застосовується до громадян України, які мають біометричні паспорти²⁹.

Ті, чії заявки на навчання на акредитованих програмах у чеських університетах³⁰ були успішні, можуть також подати документи на довготермінову візу або довготерміновий дозвіл на проживання. Дозвіл на довготермінове проживання з метою навчання можуть отримати не лише студенти акредитованих програм у державних чи приватних закладах вищої освіти, а й ті, хто бере участь у мовній або професійній підготовці до навчання на акредитованих програмах у державних (але не приватних) закладах вищої освіти, а також з метою неоплачуваного професійного навчання.

Довготермінова віза з метою навчання має схожі умови, але крім цього, вона також стосується і випадку професійної оплачуваної підготовки, що проводиться під час навчання або через 5 років після випуску. Нові студенти також можуть подати заявку на довготермінову візу з метою «інше», що призначена для навчання іноземців на неакредитованих програмах у державних та приватних закладах вищої освіти або на мовних та навчальних курсах або програмах, які не є підготовчими для

²⁸ За винятком докторантів.

²⁹ Детальна інформація про безвізовий режим доступна чеською мовою на веб-сайті Посольства Чехії: https://www.mzv.cz/lvov/cz/viza_a_konzulami_informace/aktuality/zavedeni_bezvizoveho_rezimu_pro_obcany.html

³⁰ Список акредитованих навчальних програм доступний на веб-сайті МОМС: <https://aspvs.isacc.msmt.cz/>

навчання на акредитованих програмах у закладах вищої освіти, а також у школах, які є акредитованими або мають акредитовані навчальні програми в іншій державі, не в Чехії³¹.

Заява на отримання довгострокової візи має бути подана особисто в посольство Чехії, а для подання заявки необхідна попередня реєстрація. Донедавна реєстраційні служби були на аутсорсингу, і всі заявники мали подавати заявку через онлайн-систему МЗС для реєстрації іноземців під назвою Visapoint, яку широко критикували. Експерти застерігали, що ця система не прозора (квоти не були відомі), і часто вона не дозволяла реєстрацію через недоступні терміни, а деякі комерційні структури пропонували реєстрацію за плату³². Систему Visapoint також дуже критично оцінив омбудсмен Чехії, який (базуючись на спостереженнях у В'єтнамі, Україні та Казахстані) стверджував, що система непридатна для використання й викликає особливе занепокоєння через тривалу неможливість зареєструватися для подання заявки на довгострокове перебування з метою возз'єднання сім'ї та навчання, оскільки ці типи перебування є застосуванням Директив ЄС³³. Громадський захисник прав ініціював низку особистих зустрічей з представниками МЗС та МВС. Оскільки результати цих інтервенцій були незадовільними, за ініціативою чеського омбудсмана Європейська комісія запустила судовий процес проти Чехії щодо Visapoint³⁴. Згідно з останньою інформацією, Visapoint припинила роботу наприкінці жовтня 2017³⁵. Сьогодні українські громадяни можуть зареєструватися для подачі заявок через електронну пошту.

Тим часом як реакція на критику Visapoint та дедалі більший попит на іноземних студентів у травні 2017 року був запуск спеціальний проект «Режим студент»³⁶. Цей проект — результат співпраці між МВС, МОМС та МЗС, він спрямований полегшити процес подання заявки на отримання студентської візи для громадян третіх країн. Студенти, прийняті на навчання у ті чеські університети, що залучені до програми³⁷, більше не мають

³¹ Детальна інформація про умови отримання дозволу для навчання доступна на веб-сайті Міністерства внутрішніх справ: <http://www.mvcr.cz/mvcren/article/document-on-the-purpose-of-stay.aspx>

³² Обговорення проблем, пов'язаних із системою Visapoint для іноземних студентів, можна знайти тут: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/komentare-k-debate-o-studiu-zahranicnich-studentu>

³³ Зокрема, Директива Ради 2003/86/ЄС від 22 вересня 2003 року про право на возз'єднання сім'ї та Директива Ради 2004/114/ЄС від 13 грудня 2004 року.

³⁴ Прес-реліз Громадського захисника прав у справі з Visapoint доступний за посиланням: <https://www.ochrance.cz/en/news/press-releases-2013/ec-launches-action-against-czech-republic-over-foreigner-s-registration-1/>

³⁵ https://www.mzv.cz/kyiv/cz/viza_a_konzularni_informace/informace_pro_cestu_a_pobyt_ceska/povoleni_k_dlouhodobemu_pobytu/nastaveni_systemu_visapoint.html

³⁶ Офіційна інформація в Чехії доступна на веб-сайт МОМС: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/vysoke-skolstvi/rezim-student?lang=1>

³⁷ Сьогодні в цьому режимі беруть участь 18 чеських університетів.

подаватись на візу через Visapoint, натомість можуть просити про зустріч у посольстві, яке, у свою чергу, має спробувати організувати зустріч із заявником так, щоб початкова дата видачі дозволу на проживання та початок навчання могли співпасти. Проте участь студентів у проєкті обмежена чіткими квотами і доступна лише студентам із визначених країн. Згідно з офіційною інформацією, щорічна квота для України доволі висока у 2018 році: щомісячна квота для консульського відділу в Києві — 36, а у Львові — 13 заявників-студентів. Враховуючи скасування Visapoint, ефективність цього режиму для українських студентів є сумнівною, і участь у ньому не пов'язана з іншими перевагами.

Згідно з інтерв'ю з представниками МВС, заяви на студентську візу сьогодні завершуються успіхом у 90% випадків, що є одним із найбільших рівнів успіху у порівнянні з іншими заявниками. Хоча це й успішний рівень, проте сам складний процес і затримки часто критикують. Немає достовірних даних або поглиблених досліджень щодо отримання візи для прийнятих на навчання студентів, але ймовірно, що цей процес не проходить гладко навіть для цієї неproblemної групи мігрантів. Адміністративні складнощі та затримки видачі віз деякі дослідники визнають³⁸ навіть у випадку зі студентами, які отримують урядові стипендії. Це питання також обговорене в багатьох інших ширших дослідженнях, присвячених українській міграції в Чехію. Респонденти з університетів та МОМС, із якими ми провели інтерв'ю, зазначали, що сувора візова політика зменшує кількість іноземних студентів та викладачів.

Згідно з Законом про працю № 435/2004³⁹, студенти, зараховані на денну форму навчання за акредитованими навчальними програмами в чеських університетах, та випускники цих програм мають вільний доступ до ринку праці. Вільний доступ передбачає, що ці студенти та випускники мають ті самі права, що й громадяни Чехії, тобто їм не потрібно отримувати будь-якого спеціального дозволу на роботу, вони можуть підписувати всі види робочих угод без обмежень робочого часу. Студенти, які навчаються, також можуть працювати протягом навчального року. Вільний доступ до ринку праці не стосується тих, хто навчається на неакредитованих програмах та має дозвіл на проживання «з іншою метою».

Для влаштування на роботу випускникам, країни походження яких не належать до ЄС, необхідно мати діючий дозвіл на проживання. Студентський дозвіл на проживання дійсний лише до кінця навчання, і

³⁸ Horký et al., 2011

³⁹ Текст англійською доступний за посиланням:

https://portal.mpsv.cz/sz/obecne/prav_predpisy/akt_zneni/zoz_od_1-4-2012_en.pdf

якщо іноземні студенти хочуть залишитися в Чехії після випуску, вони повинні довести свою мету перебування для зміни типу (мети) їхнього дозволу. Вони матимуть вільний доступ до ринку праці, але для того, щоб залишитися та працювати в країні, їм необхідно знайти роботу та організувати всі потрібні документи до закінчення навчання, аби мати можливість подати заявку на картку працівника⁴⁰. Картка працівника — це новий вид єдиного дозволу (подвійний документ), що дозволяє іноземцям і перебувати (тривалістю більше 3 місяців), і працювати на території Чехії⁴¹. Також вона існує у формі неподвійного документа (в основному лише як дозвіл на проживання) для тих, хто має вільний доступ до ринку праці, і може бути видана не більше як на два роки (або коротший період, зазначений у контракті) з можливістю повторного продовження терміну дії⁴². Випускники, які хочуть почати власну справу, також можуть подати заяву на отримання ліцензії на підприємницьку діяльність та дозволу на перебування з метою підприємницької діяльності. Знову ж таки, ліцензія на торгівлю повинна бути організована заздалегідь (під час навчання), а заявка на зміну мети перебування повинна бути готова до кінця дії студентського дозволу на проживання.

Значним недоліком для студентів із країн, які не є членами ЄС, є досить обмежений доступ до медичних послуг. Всі іноземці, які залишаються в Чехії довгостроково, юридично зобов'язані мати медичну страховку одразу після в'їзду в країну та протягом усього періоду перебування. Іноземці можуть виконати цю обов'язкову вимогу через загальне або ж комерційне медичне страхування. Якщо іноземні студенти не працюють в Чехії, вони не мають доступу до державного медичного страхування, тому мають звернутися до комерційного медичного страхування, що має багато обмежень та винятків — наприклад, лікування хронічних захворювань, стоматологічні послуги (якщо це не нещасні випадки) та профілактичні медогляди⁴³.

Студенти представляють потенційно менш ризиковану групу так званих «здорових мігрантів», оскільки вони відносно молоді та в основному не стикаються з небезпечними умовами праці. Тим не менш, враховуючи загальний соціально-економічний статус багатьох українських студентів,

⁴⁰Для картки працівника потрібен підписаний договір (або договір про майбутній контракт із потенційним роботодавцем) зі щонайменше 15-годинним робочим тижнем.

⁴¹До 2014 року іноземний громадянин мав подавати заявки у двох місцях, тобто спочатку подати заявку на отримання дозволу на роботу в Агентстві зайнятості Чехії, а потім подати заяву на отримання робочої візи (дозволу на проживання) в Міністерстві внутрішніх справ.

⁴²Детальну інформацію англійською про картку працівника можна знайти на сайті MCV: <http://www.mvcr.cz/mvcren/article/employee-card-682810.aspx?q=Y2hudW09MQ%3d%3d>

⁴³Усі ці та багато інших послуг не є частиною приватної страховки, і якщо студенти потребують чогось «додаткового», їм доводиться платити за «додаткові послуги» досить велику суму, хоча вони й так уже платять від 5000 до 12000 чеських крон на рік за це обов'язкове комерційне страхування.

які навряд чи можуть дозволити собі оплатити дороге медичне обслуговування, повний доступ до медичної допомоги, яку охоплює державне медичне страхування, є важливою передумовою успішної інтеграції. Брак доступу до державного медичного страхування для значної частини іммігрантів та недостатню гарантію законного права на охорону здоров'я часто критикують представники НУО, дослідники та експерти як одну з нагальних проблем політики охорони здоров'я у Чехії у стосунку до іммігрантів⁴⁴.

Стратегії рекрутингу та просування

Інтернаціоналізація вищої освіти була визначена як один із пріоритетів довгострокової стратегії університетської освіти в Чехії на 2011-2015 роки, і вона детально розроблена й зазначена в актуальному стратегічному документі на 2016-2020 роки⁴⁵ та у відповідних планах дій. Залучення іноземних студентів до вищих навчальних закладів Чехії є частиною стратегії інтернаціоналізації, але, очевидно, це не єдина її мета. Довгострокова стратегія на період 2016-2020 років визначає такі підзадачі, пов'язані з пріоритетністю інтернаціоналізації: відобразити інтернаціоналізацію в фінансовій підтримці державним університетам, підтримувати мобільність студентів та викладачів, підтримувати спільні навчальні програми, створити спільний портал міжнародного представництва чеських університетів. Стратегічний документ також рекомендує чеським університетам: а) покращувати інтеграцію іноземних студентів та викладачів і використовувати їхній потенціал ефективніше, б) сфокусувати міжнародне співробітництво на пріоритетних регіонах на основі оцінки попередньої співпраці.

Для виконання завдань, пов'язаних із забезпеченням освітніх, навчальних та інших зв'язків із зарубіжними країнами, МОМС створило напівбюджетну організацію — Центр міжнародного співробітництва в освіті. Ця організація проводить низку заходів, пов'язаних із просуванням освіти. Центр міжнародного співробітництва в освіті надає послуги широкому колу відповідних стейкхолдерів, таких як фізичні особи, студенти, викладачі та директори всіх типів шкіл, інші фахівці та організації, що займаються освітою, а також місцеві органи влади та МОМС.

Жоден зі згаданих вище стратегічних документів із питань освіти не визначає пріоритети відносно певних країн або ж типів студентів. Представники МОМС та Центру міжнародного співробітництва в освіті, з

⁴⁴ див., наприклад, Dobiášová and Hnilicová, 2011.

⁴⁵ Повний документ чеською за посиланням:

<http://www.msmt.cz/vzdelavani/vysoke-skolstvi/dlouhodoby-zamer>, англійською:
http://www.vzdelavani2020.cz/images_obsah/dokumenty/strategy_web_en.pdf.

якими ми проводили інтерв'ю, відзначали важливість підходу «знизу-вгору». Попит на іноземних студентів (як і пріоритети щодо певних країн чи студентів у певних навчальних програмах) визначають самі університети на основі їхнього досвіду роботи зі студентами та співпраці з закордонними університетами. Наше дослідження показує, що коли йдеться про стратегії рекрутингу та відбору, передбачені чеськими університетами, більшість із них не мають спеціальних стратегій набору для українських студентів. Зазвичай стандартний процес рекрутингу застосовується для залучення студентів незалежно від країни походження. Серед загальнопоширених практик набору — міжнародні студентські ярмарки за кордоном та в Чехії (виставку «Gaudeamus» явно згадував представник Університету фінансів та адміністрування), кампанія онлайн та в соціальних мережах, деяка таргетована реклама.

Більшість університетів, з якими ми контактували, більше зосереджені на популяризації англomовних навчальних програм. Як правило, їх популяризують за допомогою загальних практик відділу маркетингу та зв'язків з громадськістю (Технічний університет в Брно) чи офісу прийому та маркетингу (Вища школа економіки) або через PR-офіс та офіс міжнародних відносин (Чеський технічний університет). Існують два спеціальні веб-сайти, через які просувають вищу освіту в Чехії. Такі празькі університети, як Карлів університет, Вища школа економіки, Хіміко-технологічний університет, Чеський технічний університет, Чеський університет природничих наук, Академія мистецтв, архітектури та дизайну, Празька академія мистецтв просувають можливість навчатись у них в рамках університетського консорціуму та через англomовний сайт **studyinprague.cz**. Цей проект фінансує Міністерство освіти. Ще одна веб-сторінка, яка просуває можливість здобути вищу освіту в Чехії та містить інформацію про університети по всій країні, а не тільки в Празі, — це веб-сайт **studyin.cz**, також англomовний. Він належить Центру міжнародного співробітництва в освіті.

З точки зору мовної стратегії, всі університети, з якими ми поспілкувалися, ведуть офіційний сайт не тільки чеською, а й англійською мовою. Тільки Хіміко-технологічний університет у Празі та Університет фінансів і адміністрування мають ще й російську версію сайту. Університет Масарика колись мав брошуру російською мовою для більших освітніх напрямків і листівку українською мовою про бакалаврську програму з українознавства на факультеті мистецтв для потенційних студентів.

З огляду на схожість мов, логічно, що більшість українських студентів державних університетів відвідують програми з вивчення чеської мови. Мовний бар'єр явно не такий складний для українських іммігрантів.

Насправді, попередні дослідження показують, що українські студенти займаються самоосвітою в Чехії⁴⁶. Проте ті, хто планує податися до чеських університетів, можуть відвідувати різні мовні та підготовчі курси як в Україні, так і в Чехії. Деякі університети (наприклад, Вища школа економіки, Карлів університет, Хіміко-технологічний університет, Університет фінансів та адміністрування) пропонують платні заняття з вивчення чеської терміном на 1 або 2 семестри. У деяких випадках такі заняття поєднані з підготовчими курсами і називаються «нульовий навчальний рік». Протягом цього року іноземні студенти мають орієнтаційні заняття у поєднанні з кількома курсами. Студент, який відвідує «нульовий навчальний рік», не лише готується до вступних іспитів, а й отримує певні переваги, як-от зарахування деяких навчальних курсів (кредитів) або й переведення одразу на другий курс. Такі підготовчі курси — не тільки для іноземних студентів, а й для неуспішних вступників.

Як уже було зазначено, деякі університети просувають себе прямо в Україні, рекрутуючи там студентів. Співпраця з українськими університетами була названа як один зі способів приваблення потенційних іноземних студентів. Ця стратегія може бути особливо ефективною для продовження навчання на магістерській програмі або докторантурі, коли чеський університет вибирає та залучає успішних випускників з університетів-партнерів за кордоном. Цю стратегію набору особливо підкреслив представник Чеського університету природничих наук як засіб приваблення «попередньо обраних, якісних» кандидатів. Деякі чеські університети підписали двосторонні угоди з партнерськими університетами в Україні. Наприклад, Карлів університет згадав 4 двосторонні угоди: з Київським національним університетом ім. Шевченка, Львівським національним університетом ім. Франка, Ужгородським національним університетом та Одеським національним університетом ім. Мечникова. Двосторонні угоди дозволяють українським студентам брати участь у студентських обмінах. Співпрацю з місцевими школами в Україні та короткострокові візити також згадували як стратегію рекрутингу представники Університету Менделя. Він прийняв до 50 кращих учнів харківської середньої школи, які мають можливість відвідати Брно та сам університет у якості нагороди за навчальні досягнення.

Інший важливий засіб просування чеської вищої освіти — участь у ярмарку міжнародної освіти в Україні. Чеська делегація на виставці освіти в Києві у березні 2018 року складалася з представників Центру міжнародного співробітництва в освіті (проект «Навчання в Чехії»), 11

⁴⁶ Leontiyeva, Ezzeddine, Plačková 2013; Leontiyeva 2015

державних та 2 приватні університети⁴⁷. В інтерв'ю, які ми провели з представниками 5 університетів, було згадано про участь у ярмарку міжнародної освіти в Києві як метод розповсюдження інформації та рекрутингу.

Чеський центр у Києві⁴⁸ — важливий гравець для просування чеської освіти в Україні. Чеські центри — організації, що допомагають МЗС популяризувати Чехію за кордоном. Окрім допомоги відповідним партнерам під час ярмарків освіти в Україні, Чеський центр у Києві надає консультації тим, хто хоче дізнатися про освіту в Чехії, і навіть допомагає деяким потенційним студентам підібрати університети. Сайт київського центру також публікує успішні історії українських студентів, прийнятих на навчання, поширюючи їхній досвід та поради про подачу документів і навчання в чеських університетах. Проте найважливіший внесок Чеського центру пов'язаний із його широкою мережею курсів чеської мови, організованих у 9 містах України (включно з такими важливими університетськими містами, як Київ, Львів, Харків та Дніпро).

Як уже було згадано, більшість чеських університетів не мають спеціальної стратегії просування в Україні, і вони часто використовують ширшу стратегію для країн колишнього СРСР як регіону зі значною часткою російськомовного населення (включно з Росією, Білоруссю, Грузією, Казахстаном тощо). Про це було згадано у багатьох інтерв'ю. Представник Університету фінансів та адміністрування зазначив, що український освітній ринок, як правило, розглядається як частина російськомовного. Також було відзначено важливість співпраці з освітніми та туристичними агенціями за кордоном (не тільки в Україні). Це місцеві агенції в країнах походження студентів, які просувають закордонну освіту, набирають учнів і допомагають їм із адміністративними процедурами та оформленням візи. Ці агентства дуже часто орієнтуються на Чехію і мають усі необхідні знання про весь процес відправки студентів на навчання за кордон.

Справді, глобальна конкуренція та інтернаціоналізація вищої освіти призвели до зростання числа іноземних студентів, а закордонна освіта стала великим бізнесом також і в чеському контексті. Університети, мовні школи та інші навчальні заклади працюють, щоб заманити іноземних студентів, і Чехія — не виняток. Оскільки вільний доступ до освіти в університеті вимагає знань чеської мови, важливими воротами для

⁴⁷ Технічний університет у Брно, Карлів Університет (ІМПП), Чеський технічний університет, Університет Масарика, Університет Менделя в Брно, Університет Палацького в Оломоуці, Технічний університет у Ліберці, Університет Острави, Університет Пардубице, Університет Західної Богемії, Технічний університет Острави, Коледж бізнесу та готельного менеджменту, Unicorn College.

⁴⁸ <http://kyiv.czechcentres.cz>

іноземних студентів є підготовчі курси чеської мови, які надають різні суб'єкти: чеські центри за кордоном, самі чеські університети, приватні мовні школи в Україні та Чехії. Існує широкий вибір курсів чеської мови (різної інтенсивності та тривалості), що є доступними в Чехії⁴⁹. Очевидно, що школи чеської мови фінансово зацікавлені в напливі іноземних студентів на програми навчання у чеських університетах. Водночас представники університетів в інтерв'ю визнали, що вони найбільше зацікавлені в англomовних програмах (що передбачають оплату навчання та доплати від уряду). І хоча університети докладають більше зусиль у маркетингових заходах, орієнтованих на англomовних студентів, мовні школи зазвичай більш орієнтовані на групи студентів, які лінгвістично ближчі до Чехії — наприклад, студенти з так званої слов'янської групи, включно з українськими студентами

Існують приватні школи чеської мови, які часто пропонують заняття з чеської у співпраці з деякими університетами та факультетами. Наприклад, це приватна школа UniPrep, яка співпрацює з факультетом гуманітарних наук Карлового університету в Празі та пропонує окремі курси з факультету під час підготовчих мовних курсів. Празький освітній центр не пропонує такої можливості взяти певні курси в конкретному університеті або на факультеті, але в Брно існують заняття з чеської в Технічному університеті.

Бізнес із підготовки, очевидно, такий успішний, що деякі приватні школи пропонують фінансову гарантію прийняття до чеського університету. Повернення коштів як гарантію пропонують тим, хто відвідує їхні курси (іноді за додаткову оплату). Існує навіть перелік навчальних програм/спеціальностей (в основному з дефіцитом студентів) у державних університетах на конкретний рік⁵⁰. Цей яскравий приклад маркетингового інструмента, який використовують для залучення міжнародних студентів, відображає не лише успіх міграційного бізнесу, а й характер структурних можливостей у чеському контексті. Роль приватних підготовчих шкіл видається важливою⁵¹, хоча, схоже, їхній бізнес

⁴⁹ Ціна більшості курсів коливається від 3000 до 5000 євро на рік (однак існують і більш дорогі), і в більшості випадків майбутні студенти повинні заздалегідь оплатити всю суму, коли вони ще перебувають у своїй країні.

⁵⁰ Приклад детального опису умов згаданої фінансової гарантії (російською): <https://www.educationcenter.cz/garantii-postupleniya/>. Перелік гарантованих навчальних програм на 2016/2017 рік доступний тут: https://www.educationcenter.cz/assets/files/Garantiruemye_specialnosti_2016.pdf.

⁵¹ Три роки тому приватна мовна та підготовча школа GoStudy CZ навіть організувала конференцію про міграцію студентів у сенаті парламенту Чехії. Учасники конференції обговорювали деякі актуальні питання. Матеріали конференції чеською: <https://www.gostudy.cz/wp-content/uploads/2015/07/Sborn--k-z-mezin--rodn---konference-Migrace-student---d o---R.pdf>.

спрямований на багатих студентів переважно з Росії та Казахстану. У будь-якому разі, більш глибоке дослідження практик таких приватних шкіл та їхніх взаємозв'язків із чеськими університетами було б бажаним для повного розуміння ситуації.

Більше того, багато університетів, як уже було сказано, самі пропонують підготовчі курси з вивчення чеської. Ці курси згадували представники Вищої школи економіки та Чеського технічного університету у співпраці з Міжнародним об'єднанням молоді й Інститутом мовної та професійної підготовки (далі — ІМПП) в Карловому університеті. Можна сказати, що ІМПП є одним із найбільших гравців на цьому ринку, оскільки пропонує підготовчі курси вивчення мови не тільки в різних місцях Праги, але і в Подебрадах, Маріанських Лазнях та Ліберці.

Серед основних напрямків діяльності ІМПП — підготовчі курси до університетського навчання, у тому числі підготовка студентів, які навчаються в Чехії на державних стипендіях. Курси включають інтенсивні курси чеської мови та курси, які готують до вступних іспитів у чеських університетах (за різними спеціальностями).

Крім цього, ІМПП пропонує підготовчі курси для навчання в чеських університетах англійською, неінтенсивні курси чеської мови, літні школи чеської мови, курси чеської мови для лікарів, курси для іноземців, які планують здавати тест для отримання чеського громадянства, підготовку до іспитів чеською мовою, індивідуальні курси, курси з вивчення іноземної мови⁵².

Також ІМПП допомагає з визнанням закордонної освіти та забезпечує житлом. Окрім того, що в Україні є представник, який допомагає майбутнім студентам під час подачі документів на навчання (такі самі послуги надаються й російським студентам у Москві), спеціальних послуг для українців немає. ІМПП рекламує свої послуги на власному сайті, який доступний англійською, російською та чеською мовами, а також співпрацює з фірмами в Україні, що пропонують допомогу студентам, які планують навчатися за кордоном.

Приватна компанія «Дім у Празі»⁵³ — найбільш важливий підрядник ІМПП, що забезпечує найбільшу кількість студентів. Вона фокусується на країнах, де говорять російською та розуміють її — окрім Росії, це Україна, Казахстан тощо. Цього року з 667 студентів, які брали участь у підготовчих курсах, 276 були набрані через фірми. Вони проводять кампанії в

⁵² ІМПП має сертифікацію від Association of Language Testers in Europe, яка дозволяє йому видавати міжнародно визнані підтвердження знання мови.

⁵³ <http://partnercz.ru/he>.

українських закладах вищої освіти, презентуючи послуги, які надає ІМПП, та ознайомлюють із чеською системою вищої освіти. Також ІМПП співпрацює з чеським посольством.

Студенти, які говорять чеською, у Чеському центрі часто проходять підготовчі курси в ІМПП. ІМПП має свого представника в Україні, який допомагає майбутнім студентам з подачею заявки та презентує навчальний заклад на українських ярмарках освіти. За словами представників ІМПП, вони більше орієнтовані на студентів середнього класу, а нинішня соціально-економічна ситуація в Україні призвела до незначного зменшення кількості студентів. Водночас вони відзначили важливість регулювання міграції, а також заявили, що скасування Visapoint було полегшенням, і це співпало зі збільшенням кількості українських студентів.

ІМПП відвідує регулярні зустрічі для стейкхолдерів у сфері освіти, організовані МВС, де інформує про поточну політику та зміни у законодавстві. Хоча на них впливає ІМПП, це не питання міграційної політики держави. Інститут співпрацює з МВС та проводить тестування заявників на постійне місце проживання в Чехії, виступає в ролі арбітра, якщо виникають сумніви щодо знань чеської мови у заявників. Представник ІМПП також згадав про невдалу спробу співпраці з Міністерством охорони здоров'я щодо підготовчих курсів для іноземних медичних працівників, які готуються до роботи за професією в Чехії і повинні отримати визнання своєї кваліфікації⁵⁴.

Загалом, респондент висловив своє невдоволення поточним станом справ, оскільки співпраці між відповідними стейкхолдерами у сфері рекрутингу іноземних студентів немає, і це заважає роботі ІМПП. Він закликав проект зробити що-небудь із цим. Наприклад, він зазначив, що вимоги до вступних іспитів не є уніфікованими: деякі школи вимагають рівня B1, інші — B2. Серед факультетів ситуація така сама. ІМПП також скаржився на брак зацікавленості з боку МОЗ у співпраці щодо курсів для іноземних медпрацівників тощо. Така співпраця могла би бути дуже корисна, оскільки популярність підготовчих курсів для вивчення медицини та технічних предметів нещодавно зросла, затьмаривши популярність підготовчих курсів для гуманітарних та економічних наук. Представник ІМПП пояснює це тим, що студенти виявили: значно важче досягти успіху в гуманітарних науках у порівнянні з технічними, будучи іноземцем. Також він упевнений, що можливості для працевлаштування значно вищі у

⁵⁴ Натомість у 2018 році Чеський центр у Києві просував літні мовні курси з носієм мови для медичного персоналу в Києві, Харкові, Львові, Івано-Франківську та Дніпрі.

медицині та технічних напрямках, однак немає даних для підтвердження цієї тенденції серед українських випускників.

За словами представника ІМПП, українці, як правило, добре пристосовані для навчання в Чехії. Вони здатні швидко вивчати мову, а українські та чеські школи не мають значних відмінностей у навчальних програмах, особливо в технічних дисциплінах. Тому українським студентам легко готуватися до вступних іспитів у чеські університети. Проте важко оцінити, наскільки студенти успішні на вступних іспитах та протягом навчання. Оскільки університетам заборонено надавати інформацію третім особам, ІМПП залежить від інформації, яку надають самі студенти. На жаль, відсоток повернень анкет є низьким, оскільки зазвичай контактні адреси студентів, які має ІМПП, — це адреси в Україні, і тому з ними важко зв'язатися, оскільки багато з них більше не проживають на території України.

Узгодженість політик

Послідовність міграційної та освітньої політики здається доволі непростою проблемою в чеському контексті. Міграційні правила створюють перешкоди на шляху до інтернаціоналізації, що є одним із пріоритетів освітньої політики.

Представники МОМС, ЧСУ та декількох університетів визнали, що через складні та тривалі візові процедури в Чехії іноземним студентам часто не вдається почати навчання вчасно, тобто вони отримують візу вже після початку навчального року. Проте Україна вважається менш проблематичною в цьому. Перешкоди, спричинені системою Visapoint, були частково вирішені шляхом введення іншої — «Режим студент», яка стала свого роду компромісом між збереженням суворої регуляції на в'їзді до Чехії для громадян України (особливо трудових мігрантів) та вирішенням проблеми надто суворих візових процедур для українських студентів як затребуваних студентів з третьої за популярністю країни-джерела (після Словаччини та Росії).

Здається, існує певний конфлікт інтересів між МОМС та МВС. Пріоритетом МВС є сек'юритизація, тоді як пріоритет МОМС — інтернаціоналізація вищої освіти, обумовлена ліберальною політикою стосовно вступу іноземних студентів. В інтерв'ю представники МВС вказали, що деякі молоді іммігранти зловживають студентською візою, коли вони змінюють університет лише через рік або не відвідують заняття, оскільки головною метою їхнього візиту була скоріше економічна діяльність, аніж навчання. МВС не зміг оцінити масштаби таких практик, але вони явно проблематизують це питання уже досить давно, оскільки

подібну проблему можна знайти в брошурі, датованій трьома роками раніше⁵⁵. Представники МОМС, однак, переконані, що Україна не належить до країн з поширеним зловживанням студентською візою.

Фактично, міграційна політика має подвійний ефект на рекрутинг іноземних студентів: якщо правила для країни надто суворі, то й самі університети, і студенти втрачають інтерес. Університети не можуть собі дозволити втратити багатьох потенційних студентів, які вже були прийняті: після кількох невдалих спроб вони просто переорієнтуються на інші країни. Студенти також підраховують свої потенційні ризики та зусилля, і якщо надто важко отримати візу до країни, то вони шукатимуть більш доступні.

У звіті Центру освітньої політики Карлового університету⁵⁶ зазначено, що серед випускників у Чехії показник зайнятості студентів, які ще не закінчили навчання, один із найвищих. Згідно з результатами чеських хвиль порівняльного європейського дослідницького проекту «REFLEX», присвяченого вивченню випускників вищої освіти, середня тривалість переходу від освіти до першої роботи в Чехії скоротилася в період 2006-2013 рр. з трохи більш ніж 5 місяців до трохи менш ніж 3 місяців. Майже половина (48%) з більш ніж 27 тис. чеських випускників, які взяли участь в опитуванні 2013 року, стверджували, що вже працювали перед випуском. Лише 2% з них так і не знайшли роботу після закінчення навчання, а решта почали працювати або протягом перших трьох місяців після випуску (28%) або протягом більш тривалого періоду часу (21%). Дослідження також показує незначне зменшення кількості випускників, які працюють винятково за спеціалізацією, та дедалі більша кількість тих, хто працює у суміжних сферах (самостійно повідомлено випускниками). Частка тих, хто працює в абсолютно іншій галузі (або на роботі без особливих вимог стосовно сфери навчання) була відносно високою серед тих, хто вивчав соціальні та гуманітарні науки, культуру та мистецтво, а також сільське та лісове господарство, ветеринарну медицину. Найвищий показник збігу між галуззю освіти і роботою був серед випускників медицини та права, а випускники з економічних, природничих наук та технічної освіти в основному були працевлаштовані в суміжних галузях. Водночас серед випускників зі ступенем магістра або PhD сфера роботи та галузь навчання збігаються частіше⁵⁷.

Проблему невідповідності між освітньою системою та потребами ринку праці згадували в інтерв'ю представники МОМС та ЧСУ, які зазначили, що

⁵⁵ Černá, 2015.

⁵⁶ Koucký, Ryška and Zelenka 2014

⁵⁷ Koucký, Ryška and Zelenka, 2014.

дефіцит місцевої роботи в окремих сферах насправді не впливає на кампанії просування освіти та рекрутингу студентів. Стратегії у сфері вищої освіти — довгострокові, тоді як нестачі на ринку праці — зазвичай короткострокові проблеми, що не можуть бути вирішені лише змінами у сфері освіти. Звісно, це не означає, що ринок праці зовсім не впливає на вищу освіту, просто цей зв'язок не прямий. Експерти МОМС, з якими ми контактували, визнали потребу зосередитися на навичках та здатності вирішувати проблеми, а не на енциклопедичних знаннях. Проте згадані зауваження вбудовані в ширшу концепцію, і вони не розроблені для певних секторів або спеціалізацій. Уже було згадано, що в порівнянні з іншими європейськими країнами бізнес у Чехії не дуже пов'язаний із державними закладами вищої освіти, і це слід розглядати як слабкість. Було декілька спроб встановити зв'язок між бізнесом та державною вищою освітою. Практичні тренінги, проведені в рамках програми «Erasmus+», належать до таких спроб. Наприклад, студенти, які вивчають медицину, можуть за обміном продовжити практичне навчання в лікарнях. Деякі технічні факультети також розробляють прикладні дослідження, у які вони залучають докторантів. Студенти та аспіранти зазвичай не залучені в такі програми, і жоден із цих заходів не впливає на рекламні кампанії.

Деякі спроби встановлення зв'язку між бізнесом та освітою здійснюють приватні установи. Цікавий і унікальний для чеського контексту приклад практичного перетину індустрії з освітою — Університет Skoda Auto (англ. — Skoda Auto University, SAVS), молодий приватний університет, заснований автомобільною компанією. Згідно з інформацією, отриманою від цієї установи, інтернаціоналізація також є одним із їхніх пріоритетів. Вони пропонують бакалаврські та магістерські програми (як денні, так і заочні форми) та намагаються регулярно оновлювати свої навчальні програми, щоб відповідати вимогам сучасних професій. На сьогодні лише 28 українських студентів навчаються в цьому закладі. Українські студенти становлять 8% усіх іноземних студентів та 4% всіх студентів цього університету. Університет має англо- та російськомовну версію сайту, а також співпрацює з «агентськими компаніями», які контактують із потенційними студентами. У цьому університеті відслідковують працевлаштування випускників та передбачають практичне стажування як обов'язкову складову навчання.

Останнє, але не менш важливе: згадана неузгодженість між освітньою та інтеграційною політиками полягає в необхідності покращення та більш ефективного використання іноземних випускників як людського капіталу. Очевидно, що перехід від освіти до ринку праці є викликом для всіх випускників, але українські студенти (як і студенти з інших країн, що не є членами ЄС) можуть зіткнутися з іще більшими проблемами через їхній

невизначений правовий статус. Подвійна вразливість статусу іноземних випускників обумовлена тим фактом, що в основному вони не мають права на допомогу по безробіттю з кількох причин: бо не працювали раніше (необхідно щонайменше шість місяців роботи протягом останніх трьох років) та через правовий статус (якщо не мають дозволу на постійне проживання в країні).

Міністерство праці та соціальних справ Чехії має статистику щодо безробітних громадян України, зареєстрованих у центрах зайнятості, але ці дані не дають інформації про безробітних іноземних випускників університетів (згідно з інтерв'ю з представником Міністерства, у випадку з іноземцями така інформація не реєструється).

Здається, що Чехія не зацікавлена в тому, аби іноземні випускники затримувались у країні. Окрім вільного доступу до ринку праці, перевага досвіду навчання також проявляється і при здачі мовних іспитів для отримання дозволу на проживання та при подачі на отримання громадянства: випускники навчальних програм чеською мовою не повинні складати ці обов'язкові випробування. Тим не менше, вагомим недоліком для українських випускників (навіть у порівнянні з низькокваліфікованими трудовими мігрантами) є те, що вони не можуть податися на отримання дозволу на постійне місце проживання навіть після 5 років навчання в Чехії. Іммігранти, які перебувають на території країни принаймні 5 років, зазвичай мають право подати заявку на отримання дозволу на постійне проживання, що передбачає ряд переваг, включно з доступом до державного медичного страхування, соціальними виплатами та виплатами по безробіттю. Проте тривалість навчання для цілей отримання дозволу на постійне проживання враховується лише з коефіцієнтом 0,5. Тому навіть випускники, які отримали ступінь у дуже затребуваній галузі і які провели майже 10 років у Чехії, не мають жодних гарантій, що залишаться в країні після закінчення навчання. У випадку, якщо у них не вийде змінити мету свого перебування одразу ж після випуску, їм доведеться залишити країну, а потім знову подавати заяву на отримання дозволу на проживання з іншою метою — таким чином, вони втрачають свою «безперервну реєстрацію», щоб подати заявку на отримання дозволу на постійне проживання. Такі правила суперечать припущенню, що кваліфіковані іноземні випускники, які мають чеський диплом та знання мови, — одні з найбільш підходящих та зручних цільових груп будь-якої інтеграційної політики. Поправка до Закону про іноземців, що досі перебуває на стадії підготовки, планує ввести певний перехідний період, який дозволить іноземним випускникам

залишатися в країні протягом 9 місяців після закінчення навчання для пошуку роботи.

Безумовно, це покращило б становище іноземних випускників, які вирішили залишитися в країні, проте обговорення можливості усунути описані вище недоліки для випускників, які подають заявку на дозвіл на постійне проживання, залишається бажаним.

Українські студенти та випускники: кількість, профіль, плани

Ця частина звіту аналізує дані з онлайн-опитування українських студентів та випускників у Чехії. Опитування тривало майже 7 тижнів, з 29 березня до 16 травня. Детальний опис процесу опитування та поширення інформації про нього наданий у додатку до звіту про методологію дослідження. Ми зібрали дані від 307 респондентів, з яких 48 є випускниками і 259 — нинішніми студентами з України. Випускники та студенти відповідали на дещо різні набори питань, тому переважно ці групи будуть проаналізовані окремо. Під час прочитання результатів та висновків цього звіту варто пам'ятати про невелику кількість випускників, які взяли участь в опитуванні. Хоча ми наводимо деякі відсоткові результати не лише для студентів, але й для випускників, до цих даних та пояснень до них варто ставитись обережно, оскільки вони не мають великої статистичної значущості. Результати, які стосуються випускників, швидше показують тенденції — ще й через те, що процес залучення респондентів до опитування був більше спрямований на нинішніх студентів (зокрема, на чеські університети).

Портрет українських студентів та випускників у Чехії

Пропорція чоловіків та жінок серед студентів та випускників дуже схожа: в обох групах переважають жінки (69% серед студентів та 65% серед випускників). При чому, що логічно, нинішні студенти, які взяли участь в опитуванні, значно молодші (більше 75% із них молодші 24 років, а більшість випускників старші 26 років). Статистика про студентів чеських університетів за останні 10 років також показує переважання жінок серед українських студентів, хоча їхня частка в офіційних джерелах є трохи нижчою (стабільно приблизно 60%). У Таблиці 3 наведено порівняння вікового та гендерного розподілу серед респондентів, залучених до опитування, та серед українських студентів і випускників за даними офіційних джерел.

Таблиця 3. Порівняння вікового та гендерного розподілу за даними опитування і за даними офіційних джерел, відсоток за стовпцями

	Студенти		Випускники	
	Опитування	Статистика*	Опитування**	Статистика***
<i>Стать</i>				
Чоловік	31%	40%	35%	33%
Жінка	69%	60%	65%	67%
<i>Вік</i>				
16-17 років	1%	1%	0%	0%
18-20 років	34%	36%	0%	4%

21-23 роки	41%	37%	6%	34%
24-26 років	15%	15%	25%	34%
27-32 роки	8%	9%	35%	23%
Більше ніж 32 роки	2%	2%	33%	6%

Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018, (N=307); Міністерство освіти, молоді та спорту 2017; власні розрахунки

Примітки:

* Статистична інформація щодо українських студентів актуальна для 2017/2018 навчального року.

** Через невелику кількість вступників, які взяли участь в опитуванні (48 респондентів), потрібно з обережністю ставитися до цих даних.

*** Статистика щодо випускників актуальна для 2001-2017 років. Тут вказаний вік на час випуску.

Як уже було згадано, неможливо отримати точні підрахунки вікового та гендерного розподілу всіх українських випускників, оскільки детальні дані існують лише після 2000 року. Агрегована статистика, яку публікує щорічно Міністерство освіти, молоді та спорту, також дає інформацію про вік випускників відповідних років. У Таблиці 3 можна побачити кількість випускників за віковими групами, але ця агрегована статистика дає інформацію тільки про вік на час випуску і слугує лише орієнтиром. Пряме порівняння з вибіркою може навіть вводити в оману, оскільки випускники стають старшими⁵⁸, а деякі з них їдуть з країни (і їх складніше залучити до опитування).

Якщо говорити про охоплення чеських університетів, більшість студентів та випускників, залучених до опитування, були з п'яти найбільших державних університетів по всій країні: Чеський університет природничих наук у Празі (23% вибірки), Університет Масарика у Брно (20%), Карлів університет у Празі (17%), Технічний університет у Брно (8%) та Університет Яна Євангелісти Пуркіне в Усті-над-Лабем (5%). У Таблиці 4 наведено кількість студентів та випускників у вибірці за університетом.

Таблиця 4. Університети, охоплені за допомогою опитування

	Студенти	Випускники
Чеський університет природничих наук (CULS)	68	1
Університет Масарика (MU)	53	7

⁵⁸ Тим українцям, які випустились у віці 25 років у 2008 році, зараз 35 років. Щорічну статистику для іноземних випускників збирають за віковими групами, тому неможливо порахувати точний нинішній вік.

Карлів університет (CU)	30	21
Технічний університет у Брно (BUT)	23	0
Університет Яна Євангелісти Пуркіне (UJEP)	15	1
Технічний університет Острави (VSB-TUO)	12	2
Вища школа економіки у Празі (VŠE)	6	8
Англо-Американський університет (AAU)	10	0
Чеський технічний університет (CTU)	6	3
Метропольний університет у Празі (MUP)	4	1
Технічний університет у Ліберці (TUL)	3	1
Університет Палацького в Оломоуці (UPOL)	4	0
Університет Західної Богемії (UWB)	3	1
Університет Томаша Баті (TBU)	3	0
Академія мистецтв, архітектури та дизайну у Празі (UMPRUM)	2	0
Інститут готельного бізнесу (IHM)	2	0
Університет фінансів та адміністрування (VSFS)	2	0
Університет Менделя в Брно (MENDELU)	2	0
Хіміко-технологічний університет у Празі (UCT Prague)	2	0
Інститут міжнародних та публічних відносин у Празі (VSMVV)	1	0
Університет ветеринарії та фармацевтики в Брно (UVPS Brno)	1	0
Празька академія мистецтв (AMU)	1	0
Університет Південної Богемії в Чеському Будейовіце (USB)	1	0
Не відповіли	5	2

Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018. N=307

Охоплення університетів опитуванням дещо відрізняється від офіційної статистики, яку надає Міністерство освіти, молоді та спорту (порівняйте Таблиці 4 та 2), але загальна картина є схожою. Переважна більшість (91%) наших респондентів навчаються в державному університеті або або закінчили такий університет. Хоча деякі університети є недостатньо представленими, нам вдалося охопити майже 70% усіх чеських державних закладів вищої освіти. Водночас в опитуванні було лише 5 приватних університетів (AAU, MUP, IHM, VSFS і VSMVV). Географічне охоплення нашого опитування достатньо гетерогенне: 55% респондентів навчаються або випустилися з університетів, розташованих у Празі (12 університетів), а решта навчаються по всій країні в таких університетських містах, як Брно, Чеське Будейовіце, Ліберець, Оломоуц, Острава, Пльзень, Усті-над-Лабем та Злін.

Приблизно дві третини студентів (68%), які взяли участь в опитуванні, навчалися на бакалаврських програмах, приблизно одна четверта (24%) — на магістерських програмах, і 8% навчалися на PhD. Більшість випускників, які взяли участь в опитуванні (65%) мали диплом магістра, лише 8 респондентів мали диплом бакалавра і 9 — PhD. Найбільш популярним напрямком навчання серед наших респондентів були соціальні науки, журналістика та інформація: 21% студентів та 33% випускників. Так само популярними серед нинішніх українських студентів (21%) є гуманітарні науки та мистецтво. Графік 1 показує напрямок навчання нинішніх українських студентів, які взяли участь в опитуванні.

Графік 1. Напрямок навчання нинішніх українських студентів у Чехії

Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018. N=307

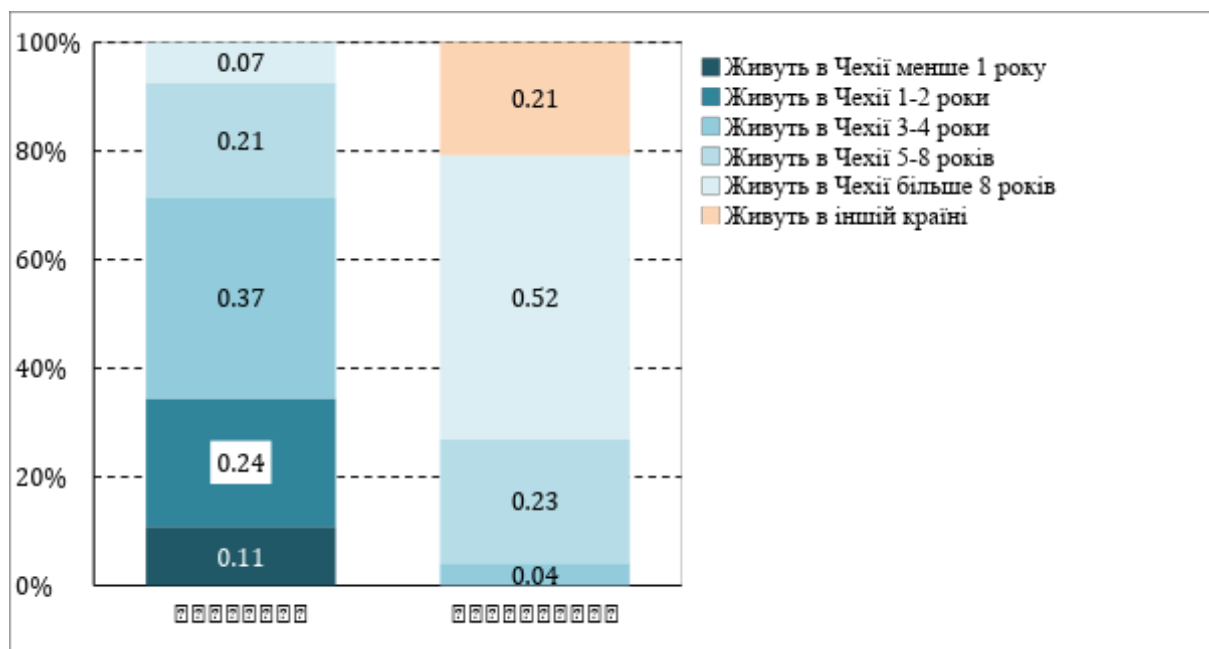
* До інших напрямів навчання належать «Природничі науки, математика і статистика», «Сільське господарство, лісництво, рибальство та ветеринарія», «Освіта» та «Послуги».

Тоді як кожен п'ятий випускник серед респондентів отримав диплом з соціальних наук, журналістики та інформації, іншими популярними напрямками були інформаційні та комунікаційні технології (8 із 48 випускників), бізнес, адміністрування та право (7 із 48 випускників), а також природничі науки, математика та статистика (також 7 із 48 випускників у вибірці). Хоча з результатів опитування можна зробити припущення, що переважна більшість українських студентів та

випускників не платили за своє навчання в державних університетах, формулювання питання про оплату навчання не дозволяє робити висновки щодо частки у вибірці тих, хто оплачував навчання самостійно⁵⁹.

Логічно, що нинішні українські студенти є відносно більш новими іммігрантами порівняно з їхніми співвітчизниками, які вже закінчили навчання: більш ніж третина українських студентів живуть у Чехії до 2-х років, а більш ніж дві третини студентів провели тут менше 5 років. Водночас більше половини випускників, які були залучені до опитування, живуть у Чехії більше 8 років, а одна п'ята випускників зазначили, що живуть зараз в інших країнах (Графік 2).

Графік 2. Скільки часу Ви проживаєте в Чехії?

Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018. N=307

Трохи більше ніж одна п'ята (22%) з 259 нинішніх студентів зазначили, що брали участь у короткострокових навчальних програмах за кордоном, переважно в Чехії (це зазначили 27 студентів) та в інших країнах ЄС (24

⁵⁹Студенти та випускники мали вибрати з таких варіантів під час відповіді на питання про те, хто оплачує (оплачував) їхнє навчання: 1) Навчаюсь безоплатно за рахунок стипендійної програми; 2) Батьки; 3) Інші родичі; 4) Сплачую самостійно; 5) Сплачую за рахунок освітнього кредиту; 6) Сплачую за рахунок спадку чи інших пасивних доходів (дивіденди, рента тощо). У результаті значна частина студентів та випускників (включно з тими, які не мали гранту на навчання і не сплачували за своє навчання в державному університеті), швидше за все, не зрозуміли питання й відповіли так, ніби їх питали про фінансову підтримку для покриття витрат на проживання в Чехії. 38% нашої вибірки відповіли, що вони оплачували своє навчання самостійно, що точно не відповідає дійсності, особливо якщо порівняти з офіційною статистикою тих, хто самостійно оплачує навчання в найбільших університетах.

студенти)⁶⁰. Частка тих, хто відвідували короткострокові програми до навчання в чеському університеті, трохи нижча серед чоловіків (15%) та серед недавніх студентів, які навчаються в Чехії до двох років (18%). Також лише половина з тих, хто навчається в приватному університеті, мали досвід участі в короткострокових навчальних програмах — хоча кількість українських студентів у приватних університетах загалом є невеликою, і цей результат треба інтерпретувати з обережністю.

Мотивація вчитися за кордоном

Для того, щоб зрозуміти мотиви міграції українських студентів та випускників, їм було поставлено три запитання: чому вони вирішили поїхати на навчання закордон, чому вони приїхали на навчання до Чехії та як вони обирали університет. У кожному з цих питань вони могли обрати до трьох основних причин з переліку, а якщо вони не могли обрати з запропонованого переліку, то могли обрати варіант «інша причина». Графік 3 показує, що основним фактором для українських студентів та випускників була незадоволеність умовами життя в Україні (його обрали майже половина респондентів). Серед інших важливих причин для навчання за кордоном було очікування працевлаштування в країнах ЄС, а також краще матеріально-технічне забезпечення в закордонних університетах. Третина респондентів відзначили, що вони хотіли отримати новий культурний досвід (див. Графік 3).

Графік 3. Які фактори вплинули на Ваше рішення навчатись за кордоном?

⁶⁰ 9 студентів зазначили, що вони брали участь у короткострокових навчальних програмах у країнах поза межами ЄС, і 4 людини відвідували дві різні програми.

Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018. N=307

Примітка: Питання з можливістю обрати декілька варіантів, сума відсотків не дорівнює 100%.

Коли респондентів запитували, чому вони обрали Чехію, найважливішою причиною, яку згадували в опитуванні, була можливість навчатися безоплатно: її обрали майже 60% вибірки (див. Графік 4). Майже третина вибірки також згадали нижчу вартість життя в Чехії (порівняно з іншими країнами) та якість навчання у певному університеті (цей варіант переважно обирали студенти та випускники Карлового університету, Університету Масарика та Чеського університету природничих наук). Серед інших важливих факторів були також можливість знайти роботу за спеціальністю в Чехії після закінчення навчання, простіші умови вступу та кращі умови для життя, ніж в інших країнах (Графік 4).

Графік 4. Чому Ви обрали навчання у Чехії, а не в інших іноземних країнах?

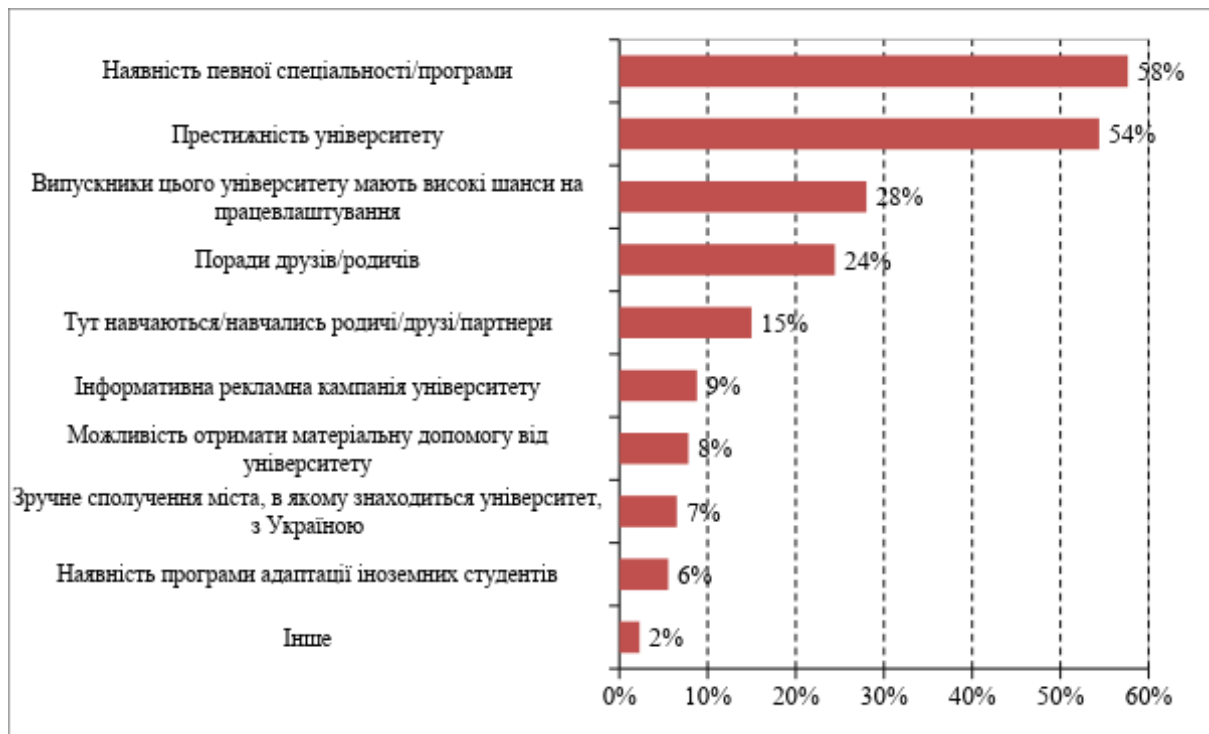

Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018. N=307

Примітка: Питання з можливістю обрати декілька варіантів, сума відсотків не дорівнює 100%.

Як можна побачити на Графіку 5, вибір конкретного чеського університету переважно базувався на двох факторах: наявність певної спеціальності/програми (58%) та престижність університету (54%). Інформація про те, що випускники певного університету мають високі шанси на працевлаштування, була важливою для майже третини вибірки (28%). Соціальні та етнічні контакти також відігравали важливу роль у виборі університету: 25% респондентів мали поради щодо певного чеського університету від друзів та родичів, а інші 15% вибрали університет, тому що їхні друзі, родичі або партнери навчаються або навчалися в ньому (Графік 5).

Графік 5. Що було основними причинами вибору Вами Вашого університету?

Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018. N=307

Примітка: Питання з можливістю обрати декілька варіантів, сума відсотків не дорівнює 100%.

Опитування також показало цікаві результати щодо впливу рекламних кампаній чеських університетів: майже одна десята вибірки вказали основною причиною вибору університету саме інформативну рекламну кампанію цього університету (Графік 5). Ті, хто обрав університет в основному з цієї причини, є переважно студентами та випускниками Університету Масарика, Чеського університету природничих наук та Карлового університету.

Потенціал людського капіталу українських випускників та студентів

Переважна більшість (близько 98%) респондентів, незалежно від того, чи є вони студентами, чи вже випускниками, не мають чеських коренів (ніхто з їхніх батьків чи дідусів та бабусь не має чеського походження), і вони були народжені в інших країнах. Серед респондентів були лише 2 студенти, які народилися в Чехії, та 3 студенти і 2 випускники, у яких дідусь чи бабуся мають чеське походження.

Для того, щоб оцінити ймовірність повернення українців, які випустилися з чеських університетів, назад до України, важливо розуміти їхній зв'язок як із країною походження, так і з країною, в якій вони навчалися. Якщо говорити

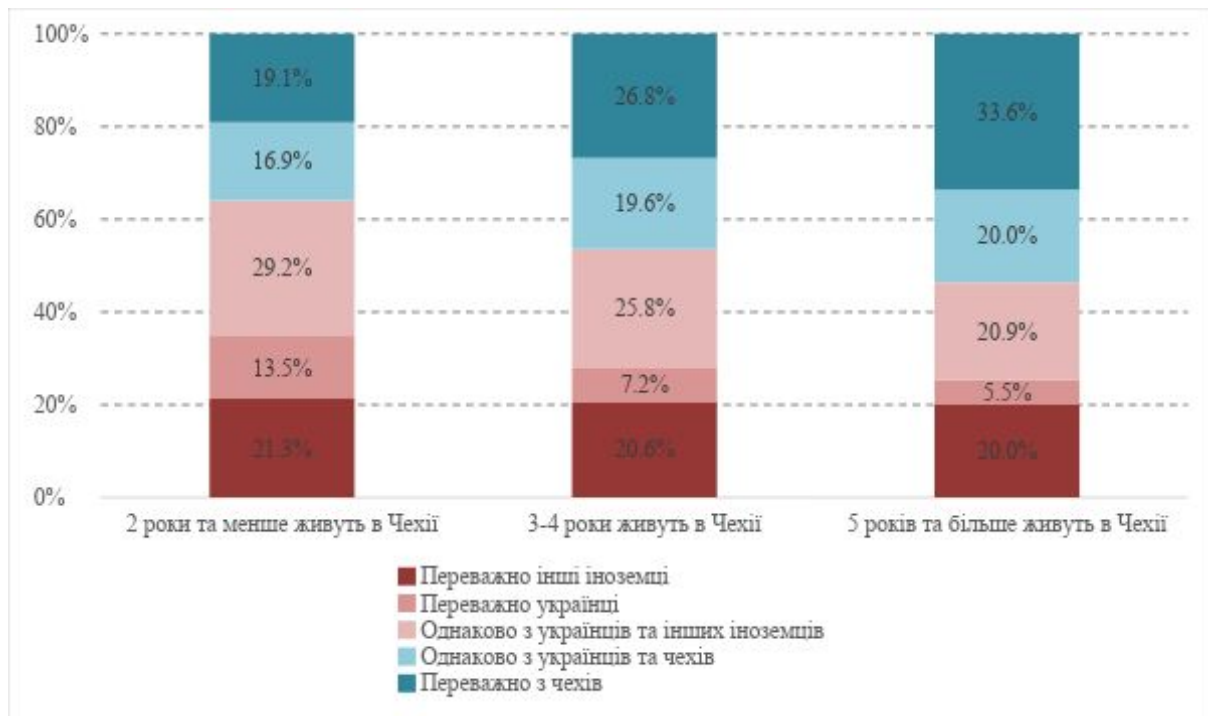
про перебування в Україні «близьких родичів» (як було сформульовано в опитуванні), більшість студентів та випускників зазначили, що вони мають родинні зв'язки у країні походження. Тобто зв'язок з країною походження є сильним. Цікаво, що частка тих, хто має близьких родичів в Україні, є більшою серед тих, хто вже закінчив навчання: 68% серед студентів та 85% серед випускників⁶¹. Це не підтверджує припущення, що мігранти, які приїхали на навчання, схильні забирати до себе близьких родичів після довготривалого перебування в країні (або після завершення навчання). Лише невелика частка студентів зазначили, що вони перебувають у країні більше 8 років. Більш імовірним поясненням таких доволі неочікуваних результатів є те, що нинішні студенти, які взяли участь в опитуванні, частіше (ніж випускники) є дітьми українських іммігрантів, які вже живуть у країні: оскільки їхні батьки не живуть в Україні, вони частіше зазначають, що не мають близьких родичів в Україні.

Під час відповіді на питання про щоденні контакти лише одна десята респондентів (10%) відповіли, що вони переважно спілкуються зі своїми співвітчизниками, приблизно одна п'ята (21%) переважно спілкуються з іншими іноземцями, і приблизно одна четверта (24%) вказали, що вони спілкуються однаковою мірою і з українцями, і з іншими іноземцями (не з чехами). Трохи більше ніж чверть респондентів (26%) спілкуються переважно з чехами, а майже одна п'ята (19%) спілкуються однаковою мірою і з українцями, і з чехами. Тут важливо зауважити, що це питання було поставлене до всіх респондентів, включно з 10 українськими випускниками, які нині не живуть у Чехії.

Тобто контакти з чехами були важливі для майже половини вибірки (загадні 45% респондентів). Сила зв'язків із місцевим населенням для студентів та випускників, які живуть у Чехії, залежить від двох основних факторів: тривалість проживання в країні та знання мови. На Графіку 6 зображені результати для студентів та тих випускників, які живуть у Чехії.

Графік 6. З кого складається Ваше коло спілкування? (У розрізі тривалості проживання в Чехії для українських студентів та випускників)

⁶¹ Як уже було згадано, під час аналізу цих результатів треба пам'ятати про відносно невелику кількість випускників, які взяли участь в опитуванні.

Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018. N=297

Примітка: Включені лише нинішні студенти та випускники, які нині живуть у Чехії.

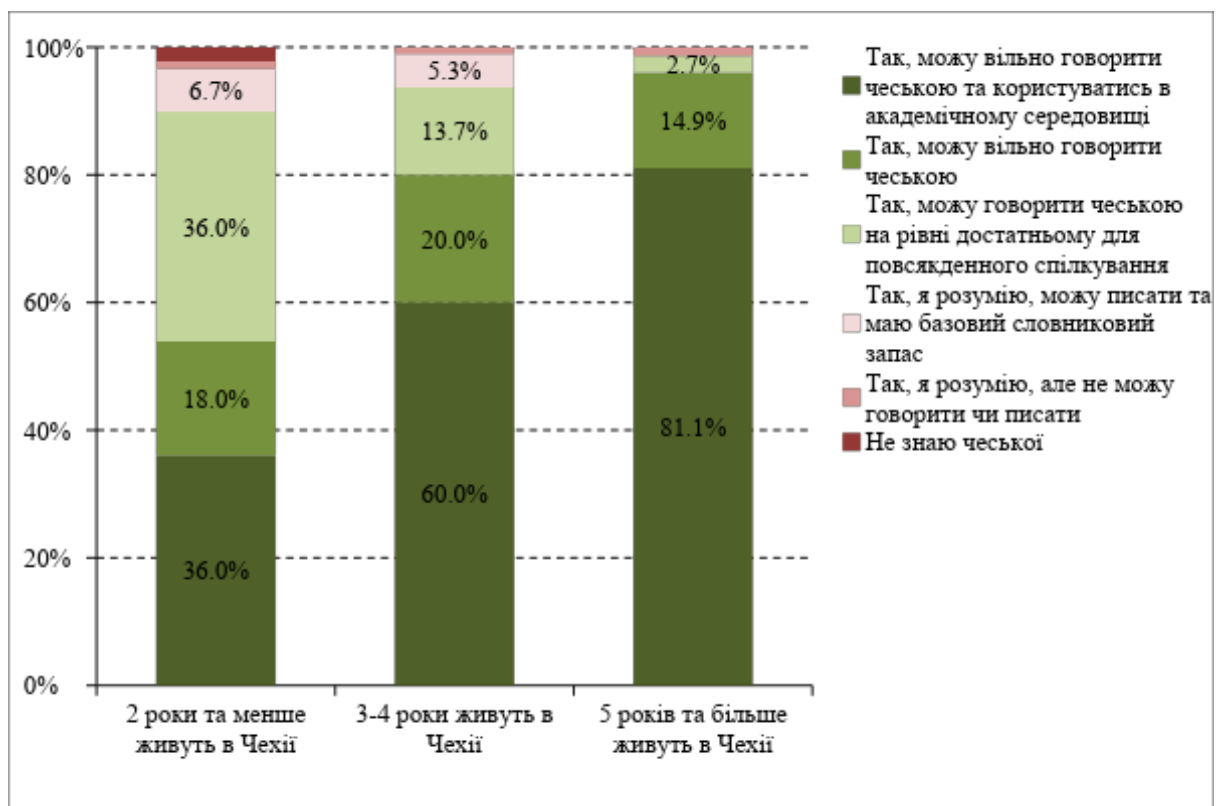
З одного боку, графік угорі демонструє, що сила контактів із чехами зростає з часом перебування в країні. Більш ніж третина тих, хто перебуває в країні більше 5 років, зазначили, що вони переважно спілкуються з чехами⁶². З іншого боку, можна побачити, що навіть після 5 і більше років проживання в Чехії майже половина українських студентів та випускників спілкуються переважно зі своїми співвітчизниками та іншими іноземцями.

Важливість етнічних соціальних зв'язків та контактів з іншими іноземцями не можна пояснити мовним бар'єром українських студентів. Як уже було згадано, більшість українців навчається на чеськомовних програмах. Їхня оцінка власного знання чеської мови в опитуванні була також достатньо високою: більшість респондентів (79%) зазначили, що говорять чеською, а з них 61% зазначили, що можуть користуватися нею в академічному середовищі. Приблизно 16% респондентів говорили про те, що можуть говорити чеською на рівні, достатньому для повсякденного спілкування, і лише невелика частка має певний мовний бар'єр. 11 респондентів

⁶² Те, що їхнє коло спілкування переважно складається з чехів, насправді зазначила майже половина тих, хто живе в Чехії більше 8 років, але через невелику кількість респондентів ця категорія не була проаналізована окремо, а була поєднана з тими, хто живе в країні від 5 до 8 років.

зазначили, що володіють базовим словниковим запасом (хоча розуміють і можуть писати), 3 розуміють, але не можуть говорити чи писати, і 2 не знають чеської. Більшість із тих, хто не так добре володіє мовою, живуть у країні лише декілька років, і з часом знання мови значно покращується: 8 із 10 українських студентів та випускників, які живуть у Чехії 5 років та довше, зазначають, що можуть вільно говорити чеською та користуватися нею в академічному середовищі (Графік 7).

Графік 7. Чи знаєте Ви чеську мову? (У розрізі тривалості проживання в Чехії)

Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018. N=297

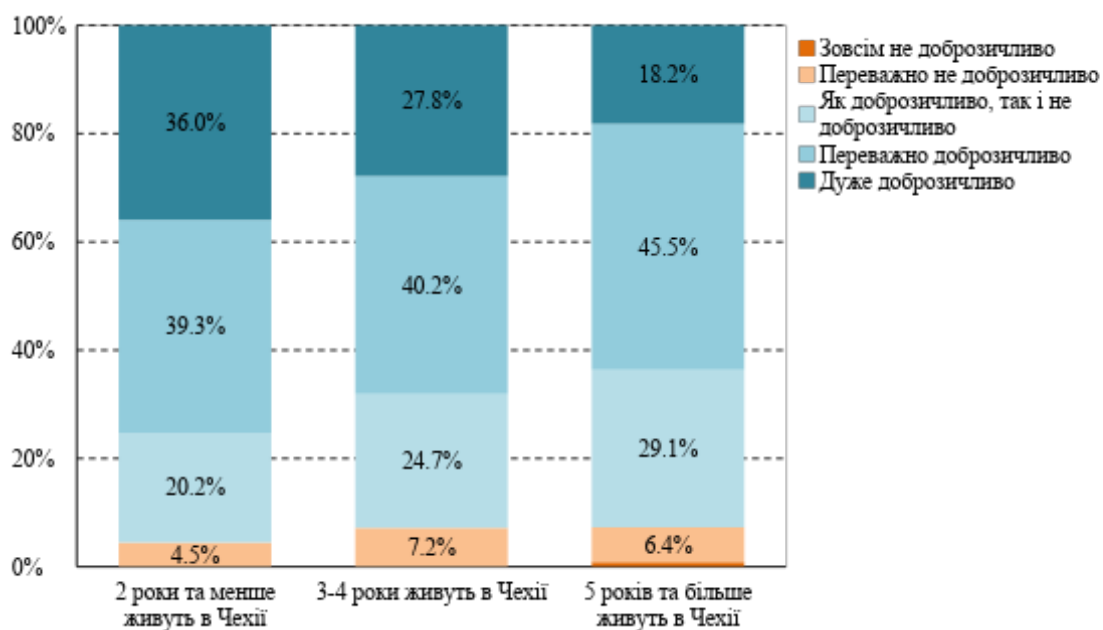
Примітка: Включені лише нинішні студенти та випускники, які нині живуть у Чехії.

Очевидно, що на спілкування українських студентів та випускників із місцевим населенням може впливати загальне ставлення та стереотипи, які існують у суспільстві щодо іммігрантів, зокрема українців. Аналіз опитувань громадської думки показує, що чехи найбільш прихильно ставляться до українців серед інших націй і мають доволі сильні стереотипи щодо «дешевої робочої сили»⁶³. Українські студенти та

⁶³ Šmídová, Vávra and Čížek 2015; Leontiyeva and Vávra 2009

випускники в опитуванні мали оцінити ставлення до них інших людей у повсякденному житті, коли люди дізнаються про українське походження респондентів. Більш ніж половина респондентів обрали відповіді на позитивній частині 5-бальної шкали від «зовсім недоброзичливо» до «дуже доброзичливо»: 41% обрали варіант «переважно доброзичливо» і 27% відповіли «дуже доброзичливо». Здається, що українські студенти дуже нечасто стикаються з негативним ставленням. Водночас цікавим є порівняння цього суб'єктивного сприйняття ставлення до українців серед респондентів, які провели різний час у країні. З Графіка 8 можна зробити припущення, що позитивна реакція на суспільство набагато частіше трапляється серед тих, хто проживає в країні не так довго, тобто тих, хто менше спілкується з чехами (порівняйте з Графіком 6). Складається враження, що саме на початку їхнього перебування соціальна «мільна бульбашка» університету оберігає українських студентів від стереотипів зі боку більшості населення.

Графік 8. Як люди ставляться до Вас у повсякденному житті, коли дізнаються, що Ви з України? (У розрізі часу проживання в країні)

Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018. N=297

Примітка: Включені лише нинішні студенти та випускники, які зараз живуть у Чехії.

Інший важливий фактор, який може впливати на рішення мігрувати після навчання, — це економічна ситуація та можливості працевлаштування. На жаль, не існує статистичних даних щодо рівня працевлаштування

іноземних студентів та випускників у чеському контексті. Також уже було згадано, що значною перевагою іноземних студентів, які навчаються на програмах повного циклу, є вільний доступ до ринку праці. Справді, більшість українських студентів та випускників, які взяли участь в опитуванні, зазначили, що мали принаймні деяку економічну активність під час навчання. І якщо на повний робочий день працювала лише незначна частка респондентів, то з частковою зайнятістю на момент опитування працювали 64% (у тому числі час від часу), а ще 13% раніше поєднували навчання з роботою. Частка випускників, які також мали досвід поєднання навчання з роботою, є приблизно такою ж (Графік 9).

Графік 9. Чи суміщаєте Ви навчання з роботою?

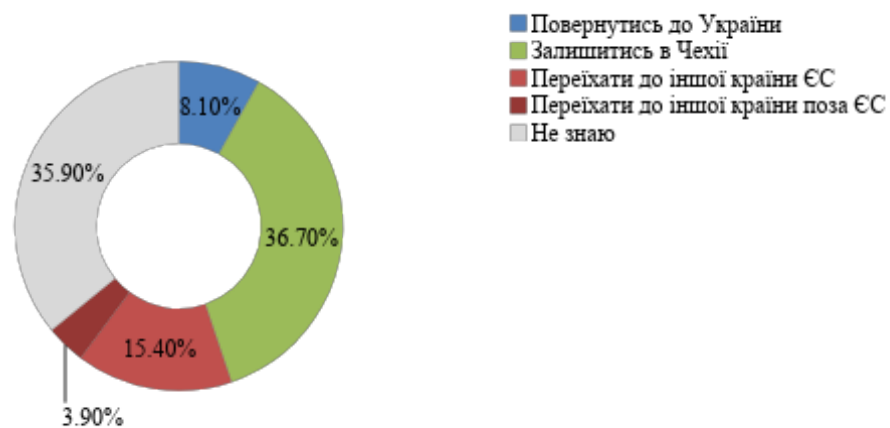
Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018. N=307

Досвід роботи під час навчання є трохи меншим серед молодших студентів, але навіть у цій групі цей показник є достатньо високим: лише приблизно третина студентів до 20 років (31%) ніколи не працювали в Чехії під час навчання. Також цікавою може бути значна різниця в розрізі гендеру: 27% чоловіків та 16% жінок ніколи не поєднували навчання з роботою. Цю різницю складно повністю пояснити трохи більшою часткою жінок серед різних вікових груп чи серед випускників. Тож для того, щоб робити більш певні висновки, потрібно провести більш глибоке дослідження праці серед студентів та студенток.

Можливості після завершення навчання

Ми вже згадували, що одна п'ята випускників, яких нам вдалося залучити до участі в опитуванні, зараз живуть не в Чехії: 3 повернулися до України, 6 переїхали до інших країн ЄС і ще 1 живе в країні поза межами ЄС. Із цих результатів складно робити висновки (через невелику кількість випускників серед респондентів та зміщення через відбір), але цікаво обговорити майбутні плани студентів. Одне з найбільш важливих питань анкети було поставлене наприкінці. Нинішні студенти з України мали відповісти на питання про плани після завершення навчання в чеському університеті. Значна частина студентів мали труднощі з відповіддю на це питання і тому обрали варіант «Не знаю» (Графік 10). На Графіку 10 можна побачити, що попри те, що не всі українські студенти змогли назвати свої подальші плани, більш ніж третина планують залишитися в країні навчання, тоді як одна п'ята планують переїхати в іншу країну (переважно в межах ЄС) і лише менш ніж одна десята збираються повертатися до України.

Графік 10. Які Ваші плани після закінчення навчання?

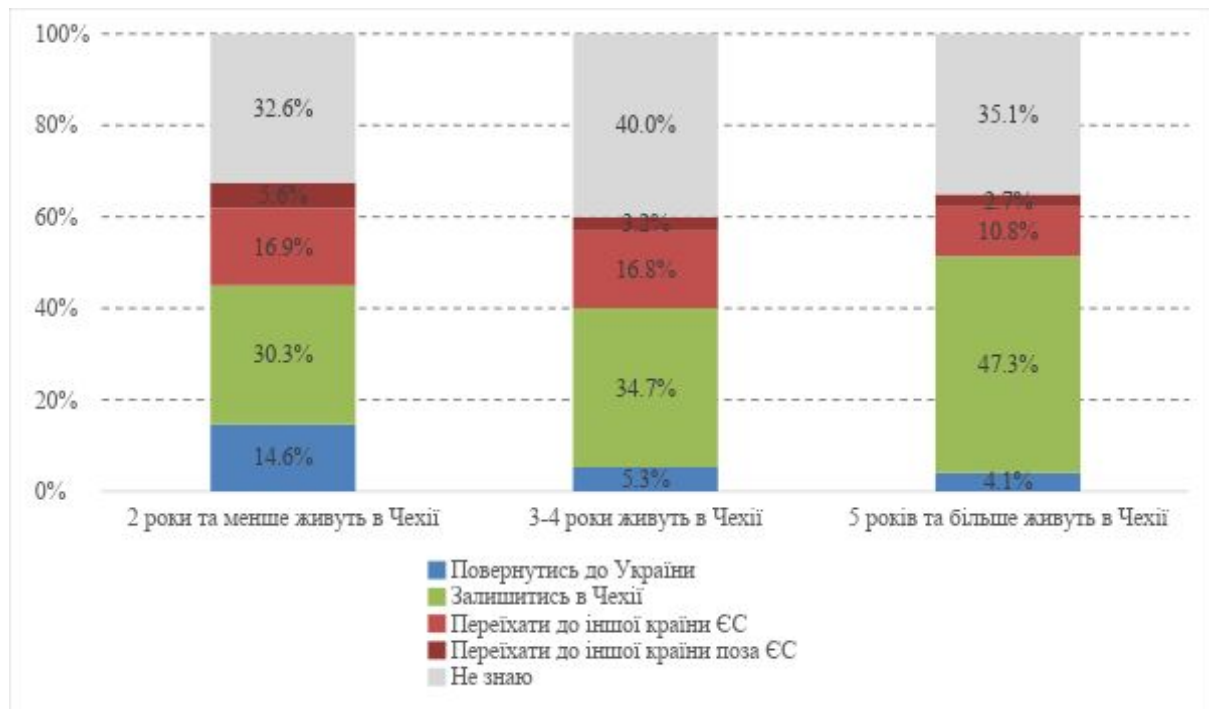
Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018. N=259

Примітка: Включені лише нинішні студенти.

Плани на майбутнє не дуже відрізняються для чоловіків та жінок і серед різних вікових груп. Щоправда, опитування наштовхує на думку, що плани українських студентів можуть змінитися після деякого часу навчання в Чехії. Виглядає так, що тривалість проживання в Чехії може достатньо сильно корелювати з бажанням залишитися в цій країні (хоча частка тих, хто ще не визначився, залишається достатньо стабільною): після 5 та більше років

навчання майже половина опитаних студентів планують залишитися в країні після випуску, і частка тих, хто планує повернутися до України, в цій групі є меншою за 5% (Графік 11).

Графік 11. Які Ваші плани після закінчення навчання? (У розрізі часу проживання в країні)

Джерело: Міграція українських студентів до Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини: перспективи людського капіталу, 2018. N=259

Примітка: Включені лише нинішні студенти.

Українські студенти, які планують залишитися в Чехії після випуску (95 респондентів), а також випускники, які вже залишилися тут (38 респондентів), мали також відповісти на питання про основні фактори, які вплинули на їхнє рішення (вони мали вибрати до трьох причин із запропонованого переліку). Більшість обрали такі три основні фактори (іноді в комбінації): кращі умови життя в Чехії (71%), вищі заробітні плати (54%) та кращі можливості працевлаштування у їхній професійній сфері (50%). Рідше обирали такі варіанти, як нестабільна політична ситуація в Україні (36 зі 133 респондентів), проживання в Чехії партнера чи партнерки (33), можливість легше знайти роботу, не обов'язково за спеціальністю (22), отримання нового досвіду (14), бажання жити ближче до родини (14), і наостанок, збройний конфлікт на території України (10).

Як уже було згадано, небагато українських студентів планують повернутися до України, особливо після того, як вони прожили в Чехії

більше 2 років. Ті, хто планує повернутися (або вже повернувся), згадували переважно сентиментальні та патріотичні причини: бажання жити ближче до родичів та друзів, які живуть в Україні (цей фактор згадали 18 респондентів), використати набуті знання на користь рідної країни (17) та жити в тому культурному середовищі, в якому вони виховувалися (13). 4 респонденти (всі жінки) зазначили, що їм не сподобалося жити в Чехії, і лише 1 зазначила, що вона планує повернутися через можливість знайти хорошу роботу у професійній сфері.

Загалом досвід навчання українських студентів та випускників у Чехії є позитивним. На питання про задоволеність навчанням у чеських університетах 89% респондентів дали позитивну відповідь на 5-бальній шкалі від 1 «повністю незадоволені» до 5 «повністю задоволені», в тому числі 54% респондентів дали найвищу оцінку. Частка незадоволених була меншою за 3%, а решта студентів та випускників (9%) обрали проміжний варіант («як задоволені, так і не задоволені»). Найвищі оцінки задоволеності були серед нещодавніх іммігрантів. Незалежно від статі, ті, хто навчається недовго, були, схоже, трохи більш задоволені, ніж випускники й ті, хто навчається вже давно, але ця різниця є незначною.

Останнє питання анкети було спрямоване на з'ясування думок студентів та випускників щодо більш ефективних стратегій для залучення більшої кількості українських студентів до навчання в Чехії. У цьому питанні респонденти могли обрати всі варіанти, які вони вважали за потрібне, з запропонованого переліку. З точки зору студентів та випускників, найбільш важливою стратегією є поширення інформації про можливості навчання: цю відповідь обрали 62% респондентів. Інші часті відповіді були такі: пропонувати гранти успішним студентам (58%), надавати допомогу у працевлаштуванні (45%), надавати більше порад щодо правових питань (44%), зробити неповну зайнятість для українських студентів простішою (22%) та пропонувати більше навчальних програм англійською (21%). Трохи рідше згадували про необхідність пропонувати більшу кількість та/або кращі умови проживання в гуртожитках (так відповіли 45 респондентів), простіші умови для отримання дозволу на довгострокове проживання (35) та подовження цього дозволу (4), а також покращення якості навчальних програм (26). Лише 6 респондентів вважають, що українців не варто залучати до навчання в Чехії, і ще 2 обрали варіант «інше».

Як уже було згадано, опитування є радше попереднім. На жаль, зібрані дані не дозволяють проводити порівняння між планами на майбутнє нинішніх студентів та реаліями випускників. Дані про українських випускників є неповними, і стратегії українських студентів після

завершення навчання залишаються невідомими. Наше опитування не дуже внесло ясність у це питання через невелику кількість респондентів, які вже випустилися, а також через націленість переважно на нинішніх студентів.

Міграційні стратегії українських студентів після завершення навчання залежать від багатьох факторів, включно з економічними. Беручи до уваги економічну природу української міграції та відносно великий рівень економічної активності під час навчання, пошук (та утримання) хорошої роботи після випуску має бути однією з головних передумов. Очевидно, частина українських випускників може мати певні проблеми з тим, щоб знайти роботу за спеціальністю, яку вони вивчали (хоча менше таких проблем має бути у випускників з технічними чи інженерними вміннями, а також у випускників з природничих наук). Організація легального проживання може бути дещо проблемним питанням; щоправда, великим стартовим бонусом для іноземних студентів є вільний доступ до ринку праці, що означає, що вони можуть подаватися на будь-яку роботу без спеціального дозволу на роботу. З одного боку, наразі найбільший попит на працю іноземців у Чехії існує для низькокваліфікованих робіт, які не потребують вищої освіти. З іншого боку, національна статистика доводить, що Чехія має достатньо низький рівень безробіття загалом, і перспективи українських випускників на чеському ринку праці можуть бути навіть кращими в порівнянні з багатьма іншими країнами ЄС із високим рівнем безробіття серед молоді та нещодавніх випускників. Зважаючи на хороший рівень знання мови серед студентів, які взяли участь в опитуванні, і, що більш важливо, їхню мотивацію залишитися в Чехії, можна очікувати, що нинішні студенти, швидше за все, не повернуться до України і залишаться в країні свого навчання.

Узгодженість даних

Наразі студентська міграція, схоже, є радше незначною частиною міграції українців до Чехії. Водночас навіть побіжний огляд статистики вказує на те, що Чехія стає дедалі більш привабливим місцем навчання для українських студентів. Якщо не брати до уваги словаків, українці утворюють найбільшу групу іммігрантів у Чехії. Українська спільнота стає більшою, і логічно очікувати, що налагоджені міграційні зв'язки ставатимуть дедалі важливішим фактором залучення більшої кількості мігрантів. Зважаючи на існування постійних та виникнення нових факторів, які змушують українців їхати (наприклад, нестабільність соціально-економічної ситуації та військовий конфлікт із Росією, загальна ситуація у вищій освіті), а також на фактори, які приваблюють до Чехії (наприклад, пропозиції від чеських університетів, низький рівень безробіття

та загальна сприятлива соціально-економічна ситуація) в поєднанні з достатньо обмеженим вибором міграційних стратегій (достатньо жорсткі положення щодо трудової міграції до Чехії), можна очікувати збільшення важливості української студентської міграції в наступні десятиліття.

І доступна статистика, і відповіді українських студентів у нашому опитуванні вказують на те, що безкоштовна державна освіта є одним із найбільших важливих факторів залучення. Частка українських студентів, які навчаються в приватних університетах, і тих, які навчаються на програмах іноземними мовами, трохи зростає з початку століття. Проте наразі більшість українських студентів навчаються чеською в державних університетах, де до них в багатьох ситуаціях ставляться як до чеських студентів (і не лише з точки зору доступу до освіти, грантів, гуртожитків тощо, а також і в статистиці). Їх сприймають як таких, що не потребують інтеграційних заходів чи послуг, і їхнє включення в структуру університету та мережі практично сприймають як належне. Щоправда, опитування наводить на думку, що попри достатньо високий рівень знання мови, значна частина українських студентів живе в певній соціальній «мільній бульбашці», оскільки вони спілкуються переважно зі своїми співвітчизниками та іншими іноземцями (але не з чехами).

Згідно з проведеним опитуванням, українські студенти переважно економічно активні під час навчання, що вказує на те, що перехід від освіти до ринку праці може бути більш швидким та успішним. Щоправда, вже згаданий брак соціальних зв'язків з місцевим населенням в поєднанні з невизначеним статусом перебування в країні і необхідністю отримати роботу одразу після (або під час) завершення навчання може означати більшу ймовірність занадто довгого навчання. На жаль, немає даних щодо рівня безробіття серед українських випускників або щодо використання їхніх знань та вмінь. Попереднє дослідження різниці між роботою та освітою українських трудових мігрантів вказує, що момент виходу на ринок праці є дуже важливим і може вплинути на постійне продовження навчання серед іммігрантів⁶⁴. Потенційною перевагою українських випускників перед іншими трудовими мігрантами є вільний доступ до ринку праці⁶⁵. Щоправда, великим недоліком є те, що лише половина тривалості навчання зараховується як кількість років проживання, необхідних для отримання постійного дозволу на проживання, а отже, навіть випускники, які провели тривалий час у Чехії, не можуть претендувати на такий дозвіл.

⁶⁴ Leontiyeva, 2014

⁶⁵ Наразі дозвіл на роботу міцно прив'язаний до конкретної позиції та конкретного роботодавця, а отже, навіть кар'єрне зростання може бути проблематичним і потребує додаткових бюрократичних процедур.

Не існує також статистики щодо стратегій українських студентів після завершення навчання, і інформація, зібрана в рамках цього проекту, не дала можливості зрозуміти, що ж насправді відбувається. Інформація з попередніх досліджень доводить, що довше проживання Чехії зазвичай означає, що люди будуть більш схильні лишатися в країні назавжди. Результати нашого опитування відповідають таким висновкам, оскільки з часом українські студенти, які взяли участь у нашому опитуванні, формують більше зв'язків із країною навчання і більше схиляються до того, щоб залишитися тут після завершення навчання.

Зважаючи на прагнення значної частини нинішніх студентів, важливим стає законодавчий аспект їхньої інтеграції. Дискусії щодо впливу студентської міграції на чеське суспільство нерозривно пов'язані не лише з дискусіями щодо економічної цінності та користі, але і з політикою щодо іноземних випускників. Розрахунки економічної користі студентської міграції в чеському контексті вказують на те, що державні інвестиції у вищу освіту іноземців можуть дуже добре окупатися, оскільки таким чином можна отримати молодих кваліфікованих працівників за невелику плату⁶⁶. Проте ці розрахунки є слухними лише якщо більшість іноземних випускників залишаються в країні. Брак стабільного легального статусу проживання може бути дуже серйозною перепорою для успішної інтеграції, і це може змусити деяких потенційно дуже цінних професіоналів зі знанням мови шукати інші країни призначення.

Дедалі більший інтерес до іноземних студентів (у тому числі до українських студентів) з боку чеських університетів є не лише наслідком соціально-демографічної ситуації з браком чеських студентів. Важливість інтераціоналізації вищої освіти вже була визнана на стратегічному рівні. Водночас політичні та публічні дискусії про переваги студентської міграції та людського потенціалу іноземних випускників перебувають лише на початковій стадії. Зважаючи на міжнародні змагання за висококваліфікованих іммігрантів, очевидно є потреба в заснованій на доказах політиці у чеському контексті, але доступних даних та статистики недостатньо. Інформація, зібрана під час цього проекту вказує на необхідність глибшого дослідження, а також на необхідність тісного діалогу між усіма залученими сторонами.

⁶⁶ Ključnikov, 2015.

Рекомендації для державної політики

Розвідувальний характер цього дослідження не дозволяє робити дуже детальні рекомендації щодо політик. Загальні проблематичні аспекти, визначені за допомогою цього дослідження:

- брак доступу до державного медичного страхування для студентів;
- проблематична та довготривала процедура визнання іноземної середньої освіти;
- незахищений легальний статус випускників та несприятливе положення тих, хто має досвід навчання, в аспекті подачі заявки на постійний дозвіл на проживання;
- брак доступу випускників без постійного дозволу на проживання до соціальних виплат та виплат по безробіттю;
- брак детальної статистики щодо іноземних студентів і випускників, особливо у розрізі їхньої економічної активності, використання їхніх знань та вмінь та статусу в країні.

З нашої точки зору, найбільш невідкладними питаннями для Чехії є а) вирішення проблеми з доступом до державного медичного страхування для іноземних студентів та б) пропозиції більш ефективних рішень для легального перебування в країні іноземних випускників. Обидва ці пункти потребують законодавчих змін і, звісно, не можуть бути вирішені швидко, особливо зараз, коли міграція стала дуже політичним питанням. Водночас дискусії про згадані проблемні точки вже відбуваються щонайменше в одному експертному полі. Чеська міграційна політика вже стала більш вибірковою, і студентська міграція та міграція кваліфікованих працівників стала більш пріоритетною. І тому ще більш помітним став брак потрібних даних та досліджень щодо цих видів міграції. Покращення статусу студентів і випускників пов'язане з використанням людського потенціалу іммігрантів, які вже перебувають у країні. Для того, щоб ухвалювати ефективні рішення, спрямовані на інтеграцію таких іммігрантів, необхідні глибші дослідження та нові знання. Усе, що було обговорено в цьому звіті, доводить потребу у двох короткострокових стратегічних пріоритетах для Чехії: а) забезпечення ефективної співпраці між усіма релевантними органами та б) просування та підтримка політичних і громадських дискусій щодо впливу та ролі студентської міграції та людського потенціалу іноземних студентів.

Найбільш проблематичною для України знахідкою цього дослідження є прагнення українських випускників залишатися в Чехії після завершення

навчання. Тут варто говорити про рекомендації щодо створення ефективних політик повернення та реінтеграції. Хоча беручи до уваги соціально-економічну ситуацію в Україні, такі політики можна скоріше вважати викликом наступного десятиліття. Якщо в Україні не вийде повернути випускників на батьківщину, то варто подумати про розвиток ефективних стратегій комунікації з діаспорою і про способи залучення українців-спеціалістів за кордоном (окрім грошових переказів). Наостанок, важливою є тісна співпраця між Чехією (як приймаючою країною) та Україною (як країною-донором) у стратегіях інтернаціоналізації вищої освіти. Обидві сторони мають розглядати міжнародну студентську міграцію у ширшому контексті політик у сфері ринку праці, економіки та міграції.

Список літератури

1. Černá, K. 2015. "Migrace studentů do České republiky z pohledu MV ČR". *Sborník z mezinárodní konference "Migrace studentů do České republiky 2000—2015: historie a perspektivy"*: 46-5. Praha: Senát PČR. Доступ он-лайн: <https://www.gostudy.cz/wp-content/uploads/2015/07/Sborn--k-z-mezin--rodn---konference-Migrace-student---do---R.pdf>.
2. Czech Statistical Office (CZSO). 2018. *Foreigners in the Czech Republic*. Доступ он-лайн: https://www.czso.cz/csu/cizinci/1-ciz_pocet_cizincu.
3. Dobiášová, K., H. Hnilicová. 2011. "Migrants' health and access to healthcare in the Czech Republic". *Central European Journal of Public Health* 19(3): 134-138.
4. Horký, O., T. Němečková, P. Krylová, J. Hejkrlík, K. Jílková. 2011. *Vyhodnocení programu vládních stipendií pro studující z rozvojových zemí. Zvýšení efektivnosti a nové nástroje podpory terciárního vzdělávání. Studie pro Ministerstvo zahraničních věcí České republiky*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů. Доступ он-лайн: https://www.mzv.cz/file/860240/Vyhodnoceni_programu_vladnich_stipendii.pdf.
5. Jelínek P., K. Dessieová, M. Náprstek. 2004. *Analýza poskytování vládních stipendií ke studiu na veřejných vysokých školách občanům rozvojových a jiných potřebných zemí*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů. Доступ он-лайн: https://www.mzv.cz/file/397200/Analiza_poskytovani_stipendii_zkracena_verze.pdf.
6. Ključnikov, A. 2015. "Vliv migrace studentů na ekonomiku České republiky". *Sborník z mezinárodní konference "Migrace studentů do České republiky 2000—2015: historie a perspektivy"*: 16-21. Praha: Senát PČR. Доступ он-лайн: <https://www.gostudy.cz/wp-content/uploads/2015/07/Sborn--k-z-mezin--rodn---konference-Migrace-student---do---R.pdf>.
7. Koucký, J., J. Bartušek 2011. *Demografický vývoj a projekce výkonů vysokých škol*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta. Доступ он-лайн: [http://www.strediskovzdelavacipolitiky.info/download/Demograficky_v_yvoj_a_projekce_vykonu_vysokych_skol_\(2011\).pdf](http://www.strediskovzdelavacipolitiky.info/download/Demograficky_v_yvoj_a_projekce_vykonu_vysokych_skol_(2011).pdf).
8. Koucký, J., R. Ryška, M. Zelenka 2014. *Reflexe vzdělání a uplatnění absolventů vysokých škol Výsledky šetření REFLEX 2013*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta. Доступ он-лайн: <http://www.strediskovzdelavacipolitiky.info/download/Reflexe%20vzdel>

[ani%20a%20uplatneni%20absolventu.%20Vysledky%20setreni%20REFLEX%202013.pdf](#).

9. Leontiyeva, Y. 2014. "The Education—Employment Mismatch among Ukrainian Migrants in the Czech Republic". *Central and Eastern European Migration Review* 3 (1): 63-84. Доступ он-лайн: http://ceemr.uw.edu.pl/sites/default/files/CEEMR_Vol_3_No_1_Leontiyeva_The_Education-Employment_Mismatch%20among_Ukrainian_Migrants_in_the_Czech_Republic.pdf.
10. Leontiyeva, Y. 2015. *Zkušenosti migrantů se zkouškami z českých reálií a českého jazyka pro účely udělování státního občanství České republiky. Závěrečná zpráva z výzkumu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
11. Leontiyeva, Y. 2016. "Ukrainians in the Czech Republic: On the Pathway from Temporary Foreign Workers to One of the Largest Minority Groups". In: Fedyuk O., Kindler M. (eds) *Ukrainian Migration to the European Union*. IMISCOE Research Series. Springer, Cham, pp. 133-149. Доступ он-лайн: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-3-319-41776-9_8.pdf.
12. Leontiyeva, Y., M. Vávra (eds). 2009. *Postoje k imigrantům*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
13. Leontiyeva, Y., P. Ezzeddine, A. Plačková. 2013. *Životní styl, jazykové znalosti a potřeby ukrajinských a vietnamských migrantů v ČR. Závěrečná zpráva z výzkumu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
14. Ministry of the Interior of the Czech Republic. 2018. *Cizinci s povoleným pobytem*. Доступ он-лайн: <http://www.mvcr.cz/clanek/cizinci-s-povolenym-pobytem.aspx>.
15. Páleníčková, L., D. Jakubcová 2015. "Vliv demografického vývoje na terciární vzdělávání v České republice". *Ekonomické, sociální a právní problémy demografického vývoje v České republice, Evropské unii a ve světě: sborník příspěvků konference*: 120-125. Praha: Soukromá vysoká škola ekonomických studií. Доступ он-лайн: https://svses.cz/files/200007756-9baeb9ca6e/jakubcova_palenickova.pdf.
16. Šmídová, M., M. Vávra, T. Čížek. 2017. *Inventura předsudků*. Praha: Academia.
17. Trčka, M., Y. Moskvina, Y. Leontiyeva, M. Lupták, and L. Jirka 2018. *Employment of Ukrainian Workers with Polish Visas in the Czech Republic: From the Main Patterns of Labour Exploitation towards Points of Intervention*. Prague: Multicultural Center Prague. Доступ он-лайн: <http://migrationonline.cz/en/e-library/what-bothers-migrant-workers-th>

e-most-unpaid-wages-reveals-unique-research-on-ukrainian-workers-wi
th-polish-visa.